

PROŠLOST**GRAČANIČKI
GLASNIK**časopis za kulturnu
historijuBroj 38, godina XIX
novembar, 2014.

© Monos 2014

Povratak zaboravljenoj prošlosti

Prof. dr. Zijad Šehić

(Povodom obilježavanja stote godišnjice od izbijanja Prvog svjetskog rata, ovim prilogom želimo da potaknemo prikupljanje fotografija i druge dokumentacije, vezane za Prvi svjetski rat i stradanja bosanskohercegovačkih vojnika i civila u tom ratu, koje se mahom nalaze u privatnim zbirkama, najčešće kao draga uspomena u porodičnim albumima. Da bi tu dragocjenu historijsku dokumentaciju učinili dostupnom našoj široj javnosti, ali i historijskoj nauci, pozivamo sve one koji raspolažu takvom građom da je ustupe Redakciji ovog časopisa (bilo u kopiji, bilo u originalu). Nakon adekvatne obrade i objavljivanja, te fotografije i ostalu prikupljenu građu, Redakcija će predati (razumije se, besplatno) na trajno čuvanje, korišćenje i dalju prezentaciju domaćim arhivskim institucijama u našoj zemlji. Radi ilustracije, u dodatku ovog priloga objavljujemo samo jedan manji broj već prikupljenih fotografija, koje želimo podijeliti sa čitaocima. Adresa Redakcije, kontakt telefoni i e-mail adrese objavljeni su u impresumu, na web stranici i facebook profilu ovog časopisa. Unaprijed se zahvaljujemo svima koji se odazovu ovom pozivu. Glavni i odgovorni urednik.)

Širom svijeta 2014. godina se obilježava sjećanjima na Sarajevski atentat i posljedice koje je imao na buduća dešavanja. Narednih godina velika pažnja naučnih krugova će se usmjeriti na razmatranja koja se, uglavnom, odnose na tok ratnih zbivanja, učešće vojnika na pojedinim frontovima, stanju na frontu i u pozadini, kao i rezultatima i posljedicama rata.

Ovaj članak ima za cilj da inicira sistematsko prikupljanje podataka koji će pomoći da se taj dio prošlosti ne izbriše zauvijek. Samo mali broj fotografija koje se odnose na ulogu i mjesto Bosne i Hercegovine u vojnoj organizaciji Austro-Ugarske, a dostupni su u arhivima i muzejima u Bosni i Hercegovini, pokazuje kako su one sistematski uklanjane od javnosti i time jedan dio prošlosti brisan iz memorije. Zahvaljujući prije svega arhivskoj građi i historiografskoj literaturi dostupnoj u Austriji, kao i namjeri da se tradicija o bosanskohercegovačkim jedinicama – elitnim trupama Monarhije i dalje čuva, taj izuzetno važan dio bosanskohercegovačke prošlosti nije izgubljen trajno, što pokazuje obnovljena interesiranja za ovu problematiku, kako naučnih radnika, tako i šire javnosti.

U Domu oružanih snaga Bosne i Hercegovine, Austrijska ambasada u Sarajevu je 13. 9. 2014. organizirala prezentaciju tri knjige Povodom spomen – godine 2014.¹ Tom prilikom autor ovog članka održao je kraće predavanje na temu *Bosna i Hercegovina i carsko-kraljevska armija*, koje je praćeno prezentacijom odabranih fotografija, a taj vizuelni efekat je bio značajan dio za njeno bolje i potpunije sagledavanje.

Razmatranja koja se odnose na dešavanja u toku Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini bila su nepoželjna u jugoslavenskoj državi i gurnuta na marginu historijske nauke. Naučno utemeljenim razmatranjima počeli su se otklanjati historiografski stereotipovi

koji su naučnoj i stručnoj javnosti plasirali ideološki obilježena razmatranja uloge i mjesta Bosne i Hercegovine u toku Prvog svjetskog rata.² Priča o bosanskohercegovačkim vojnicima – elitnim trupama carsko-kraljevske armije je priča o pobjedama i porazima, o patnjama vojnika na frontu, ali i o njegovim vojničkim osobinama – o drugarstvu i spremnosti da se pomogne saborcu rizikujući i vlastiti život.

Ovaj rad je koncipiran iz nekoliko tematskih cjelina. U prvom dijelu u središtu razmatranja su ocrtni uloga i mjesto bosanskohercegovačkih vojnika u vojnoj organizaciji Monarhije, a zatim su dati prilozi i metodološki principi istraživanja i sagledavanja nekoliko važnih pitanja koja još uvijek čekaju na odgovor: kada su bosanskohercegovački vojnici stupili u rat, u kojim su se jedinicama borili i kada i u kojim borbama su učestvovali, ali također i gdje su bili sahranjivani. Na primjeru Gračanice, u ovom prilogu dati su podaci koji sadrže značajne činjenice s područja lokalne historije. Njegovo objavljivanje trebalo bi da inicira prikupljanje podataka i fotografija koje se nalaze u privatnim, prije svega porodičnim zbirkama s ciljem što boljeg dokumentovanja odgovora na prethodno postavljena pitanja, ali i čuvanje trajne uspomene na nepravedno zaboravljene ljude i događaje.

I

Priča o carevim egzotama, najmlađim trupama carsko-kraljevske armije, počela je nakon okupacije Bosne i Hercegovine, 1878. godine, kada su vojni i politički faktori Habsburške Monarhije poduzeli brojne mjere

1 Christoph Neumayer- Erwin A. Schmid (Hrsg.), *Des Kaisers Bosniaken: Geschichte und Uniformierung von 1878 bis 1918*. (Bošnjaci u carskoj službi: historija i uniformisanje od 1878-1918), Verlag Militaria (Edition Stefan Rest), Wien 2008, 352 Seiten, ca 600 Fotos, Abbildungen und Tabellen). M Christian Ortner – Hermann Hinterstoisser, *Die k.u.k. Armee im Ersten Weltkrieg: Uniformierung und Ausrüstung – von 1914 bis 1918*. (Carska i kraljevska armija u Prvom svjetskom ratu: uniformisanje i oprema od 1914. do 1918. godine), Verlag + zeitgenössische SW – Fotos. Erwin A. Schmidl, *Habsburgs jüdische Soldaten, 1788-1918*. (Jevreji u habsburškoj vojci, 1788-1918), Wien-Köln-Weimar-Bohlau, 2014, 264 Seiten.

2 Posebno vidi: H r a b a k Bogumil, *Predavanje Bosanaca iz austro-ugarske vojske na istočnom ratištu 1914-1917*, Istorijski zbornik, Banjaluka, 1985.; Isti, *Dezerterstvo i zeleni kadar*, Novi Sad, 1982. Na osnovu elaborata koji sadrže sjećanja učesnika u Prvom svjetskom ratu a nastalih pola stoljeća nakon njegovog završetka, autor je nastojao dokazati da su se pravoslavni vojnici masovno predavali Rusima na frontu, a da su se muslimanski i katolički vojnici borili za ratne ciljeve Monarhije.

da je integriraju u svoj državni sistem. Važno mjesto u tim nastojanjima imalo je uključivanje bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u vojnu organizaciju Monarhije, što je imalo značajne posljedice na društvenu, političku, kulturnu i privrednu komponentu razvoja Bosne i Hercegovine u austrougarskoj epohi (1878. – 1918.). Nakon što je osigurala saglasnost Porte, Monarhija je pristupila uvođenju vojne obaveze i provođenju regrutacije, uzimajući vojne potencijale BiH u umjerenom obliku. Na sjednici Zajedničke vlade, održanoj 20. augusta 1881., diskutiralo se o objavljivanju Vojnog zakona, koji je car sankcionirao. U diskusijama su prevagu odnijeli vojni krugovi sa carem na čelu, pa je zaključeno da se u jesen te godine uvede vojna obaveza i da se, iz finansijskih razloga, regrutiraju pripadnici sve tri konfesije.³ Provizorni Vojni zakon u Bosni i Hercegovini proglašen je 4. novembra 1881. Istovremeno je car Franz Joseph uputio proglas stanovništvu Bosne i Hercegovine, u kojem je naglasio da se *bez oružane sile ne može očuvati mir u zemlji, štititi život i imetak stanovnika, a zemlja od neprijatelja spolja. Rane koje su donijeli protekli događaji tek treba da zarastu, pa je došlo vrijeme da sinovi zemlje sposobni za odbranu nastupe na dužnost i da im bez razlike po vjeri pripadne čast da u odbranu svoje otadžbine nose oružje*. U Zakonu za obranu izrečene su najšire olakšice i oslobođanja, između ostalih da u toku vojne službe niko neće biti spriječen u vršenju svojih vjerskih dužnosti. Naglašeno je da će pri regrutaciji biti pozvano 1.200 momaka, tj. oni koji su rođeni 1861. i 1862. godine.⁴

Budući da su religiozne potrebe i običaji bosanskohercegovačkih vojnih obveznika kršćanske i jevrejske vjere bili sadržani

u propisima za k. u. k. vojsku, uključanje muslimana u njene redove je zahtijevalo da se donesu specifične odredbe. Uvažavajući vjerske slobode muslimana u punom obimu, K.u.k. Ministarstvo rata je donijelo Naredbu o postupcima prema muslimanskim vojnicima za vrijeme trajanja aktivne vojne službe, koju je, prema okružnici Zemaljske vlade od 5. novembra 1881., trebalo pročitati na sjednici upravnog medžlisa i sjednici gradskog predstavništva u Sarajevu. Ta naredba je predviđala da je muslimanskim vojnicima petak predviđen za odmor; kao i tri dana Ramazan-bajrama i četiri dana Kurban-bajrama. Muslimanskim vojnicima je dozvoljeno da hranu posebno pripremaju i za to potrebne predmete sami kupuju, ukoliko te predmete ne dobavlja erar. Oni su dobivali novo posuđe za kuhanje, a da se ne zamijeni sa drugim, imalo je posebnu oznaku. Ako bi se takvo posuđe, u smislu vjerskih propisa "onečistilo", trebalo ga je zamijeniti sa novim. Zbog poštivanja religioznih običaja, trebalo je stalno imati u vidu da je Muslimanima zabranjeno trošiti svinjsko meso, mast i vino.

Muslimanskim vojnicima se, kada nisu u službi, trebalo omogućiti da mogu petkom u džamiji klanjati džumu od 11 do 13 sati, a na oba bajrama da mogu ići u džamiju jedan sat prije izlaska sunca. Za klanjanje se trebalo urediti poseban prostor (hodnik, soba u kasarni), iako se klanjanje moglo obavljati i vani. Vojnim odjeljenjima popunjenim bosanskohercegovačkim vojnim obveznicima trebalo se za uzimanje abdesta dati dovoljan broj bakrenih zdjela (čša) i vrčeva (ibrika). Ako vojnik Musliman umre, na sahrani se nije trebalo da dodjeljuje muzika, bubnjevi ili trube, pošto se po Kur'anu pokop obavlja u tišini. Predviđeno je da se nakon uspostave bosanskohercegovačkih odjeljenja, za obavljanje vjerskih obreda imenuju dva vojna imama, sa rangom vojnog kapela II klase. Nakon prve vojne obuke, vojnim bolnicama je trebalo dodijeliti bosanskohercegovačke vojnike da se podučavaju njegovanju bole-

3 Kapidžić Hamdija, *Hercegovački ustanak*, Sarajevo, 1958., 80-81

4 Provizorni zakon, Naredba 235, CV za BiH od 4. XI 1881. povodom proglasa provizornog obrambenog zakona za BiH, Nr 2.679, Zbornik zakona i naredbi za BiH 1881., 695.

snika i da, kada nema imama, obave vjerske obrede. Na kraju, u bosanskohercegovačkim odjeljenjima se, umjesto zapovjedi *klekni na molitvu*, trebalo da koristi zapovijed *na molitvu*.⁵

S obzirom na neriješen državno-pravni položaj, bosanskohercegovačke jedinice nisu pravno predstavljale sastavni dio austrougarske armije. Njihova unutrašnja organizacija u prvoj instanci isključivo se određivala od strane cara, pokazujući jasna ublažavanja u odnosu na sistem austrougarskih vojnih snaga.⁶ Bosanskohercegovačke trupe nisu posjedovale Landwehr i Landsturm kao dodatne dijelove, nego su obrazovane iz jedinica koje služe u liniji i rezervnih. U njima su bile zastupljene samo pješadija i transport. Vojno vođstvo i administrativna uprava su bili podređeni K.u.k. Ministarstvu rata, dok su jedinice izdržavanje iz bosanskohercegovačkih sredstava. Uprkos posebnom statusu, bosanskohercegovačke jedinice su, istovremeno, stajale sa austrougarskom vojskom u izvjesnom pravnom kontekstu, koji je predstavljen kroz zajedničkog vladara, ujednačene propise službe po Vojnom zakonu kojem su podlijegale, kao i odredbama upotrebe ovih trupa po kojima je njihova dužnost bila ne samo odbrana Bosne i Hercegovine nego i cjelokupnog prostora Monarhije.⁷

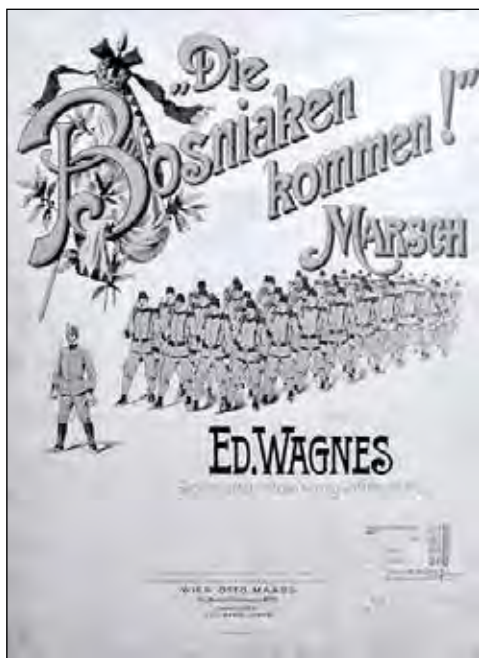
Bosanskohercegovačke jedinice su 1895. godine dobile vojnu muziku. Tom prigodom Edward Wagnes, vođa orkestra 2. bosanskohercegovačkog puka u Grazu je komponirao koračnicu *Die Bosniaken kommen*, koja je uskoro postala prepoznatljivo obilježje svih bosanskohercegovačkih jedinica.⁸

5 Behandlung der Mohamedaner während der active Dienstzeit, Armée-Verordnungs-Blatt, 5. XI 1881., Wien, 1882., (Z. 2.698 präsl. / 9), 715.

6 Provisorische Wehrgesetz für Bosnien und Hercegovina, Wien 1881., §=QK

7 S c h m i d Ferdinand, *Bosnien und der Herzegovina unter der Verwaltung Österreich-Ungarns*, Leipzig 1914., 105.

8 S c h a c h i n g e r Werner, *Bošnjaci dolaze. Elitne trupe K. u. K. armije 1879-1918.*, Lovran 1996., 25-26.

Specifičan način odijevanja izdvajao je bosanskohercegovačke jedinice od ostalih trupa k.u.k. armije. Nosili su svijetloplave *turske hlače* i gamaše. U početku su samo Muslimani nosili fes, a kasnije svi pripadnici bosanskohercegovačkih jedinica. Od 1909. za sve dijelove armije, izuzev konjice, su uvedene smeđe-sive uniforme.⁹ Od 1910. i fes je dobio ratnu, smeđe-sivu boju.¹⁰ Nakon vojne reforme u Monarhiji, nastupile su značajne novosti i u bosanskohercegovačkim jedinicama. Vojna komanda je nastojala da se bosanskohercegovački vojni potencijal iskoristi u većoj mjeri, kao i da važeće vojne odredbe za Bosnu i Hercegovinu prilagodi Vojnom zakonu Monarhije. Novi Vojni zakon za Bosnu i Hercegovinu proglašen je 11. avgusta 1912. Njime je godišnji kontingent regruta uskla-

9 Staats-Archiv- Abt. Kriegs Archiv Wien (dalje: KA-W), KM, 1909. 64-1/1.3 Hechtgraue Feld-uniformen. Vidi: W i t a s Paul, *Die Militärintendatur in oesterreich-Ungarn und Oesterreich 1868.-1918.*, Salzburg, 1968., 67.

10 KA-W, KM, 1910., 6-1/5 Hechtgraue Fess. K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč, 15. januar 1910.

đen sa principom koji je važio za Austriju i Ugarsku. Istovremeno je došlo i do pomjeranja starosne granice za rezervni sastav. Prema novom vojnom zakonu, treća rezerva se završavala sa 42 godine života. Vojna obaveza bila je opća i morala se izvršiti lično, tako da je ukinuta institucija zastupanja (bedelija,).¹¹

U Prvom svjetskom rata Bosna i Hercegovina je dala brojne vojne jedinice čija je borbeni vrijednost na gotovo svim ratištima postala legendarna. Na frontovima Austrije, na Soči, u Tirolu, u Rusiji, u Srbiji, Crnoj Gori i Albaniji, pripadnici tih jedinica svuda su bili prvi među prvim, najhrabriji među hrabrima, predstavljajući primjer idealnog vojnika. Nakon provedene mobilizacije 1914. bosanskohercegovački vojni obveznici raspoređivani su u sastav 4 bosanskohercegovačka puka i jednog bosansko-hercegovačkog lovačkog bataljona. U novembru 1914. komanda Balkanskih oružanih snaga formirala je od prekobrojnog ljudstva mobiliziranog u Bosni i Hercegovini, tvrđavske pješadijske bataljone br. 1. i 2. U martu 1915., od mobiliziranih vojnih obveznika obrazovani su tvrđavski pješadijski bataljoni br. 3-7, dok su do marta 1916. obrazovana još 2 (br. 8 i 9).¹² U avgustu 1915. godine, na jugozapadnom frontu, iz dva rezervna puka, formirani su bosanskohercegovački lovački bataljoni br. 2 i 3., sa po 4 ratne čete i jednim mitraljeskim odjeljenjem sa 2 oruđa. U februaru 1916. je formirano još pet bosanskohercegovačkih lovačkih bataljona. Prvi lovački bataljon br. 4 obrazovan je iz tvrđavskog pješadijskog bataljona br. 4, a lovački bataljoni 5, 6, 7 i 8 for-

mirani su iz petih bataljona bosanskohercegovačkih pješadijskih pukova br. 1, 2, 3 i 4.¹³

Do proglašenja opće mobilizacije, bosanskohercegovačke jedinice bile su većim dijelom stacionirane u unutrašnjosti Monarhije, dok se dio jedinica nalazio u Bosni i Hercegovini. Nakon proglašenja rata, bosanskohercegovačke jedinice, četiri pješadijska puka i jedan lovački bataljon su iz mirnodopskih garnizona upućene na front. Na početku rata te jedinice su imale ujednačen sastav. Bosanskohercegovački zemaljski pripadnici su činili od 93-96% sastava, dok je 4-7% sastava bilo iz ostalih područja Monarhije, najvećim dijelom komandni kadar. Usljed događanja koja su prethodila ratu, nepovjerljivi vojni obveznici, gotovo isključivo pravoslavci, nakon mobilizacije svrstani su u nenaoružane vojne odrede i upućeni u unutrašnjost Monarhije. Naredbom Vrhovne vojne komande od 3. augusta 1914., ove jedinice su upućene na radove za opremanje utvrđenih mjesta na Dunavu, za popravak ulica, puteva, izgradnju baraka za smještaj i slično.¹⁴ U novembru 1914. godine komanda Balkanskih oružanih snaga je od prekobrojnog ljudstva, mobiliziranog u Bosni i Hercegovini, formirala tvrđavske pješadijske bataljone br. I i II. U martu 1915. formirani su tvrđavski pješadijski bataljoni br. III-VII, dok su do marta 1916. formirana još 2 (br. VIII i IX). U avgustu 1915. na jugozapadnom frontu iz dva rezervna bosanskohercegovačka puka formirani su bosanskohercegovački lovački bataljoni br. II i III, sa po 4 ratne čete i jednim mitraljeskim odjeljenjem sa 2 oruđa.¹⁵

U vojnim operacijama na Balkanskom frontu, 1914. godine, od bosanskohercegovačkih jedinica, učestvovali su treći bataljoni bosanskohercegovačkih pukova, koji su se

11 ABH, ZMF, Präs. BH 1912., 1.225, Bosnien-Hercegovina, Wehrreform-program. Übersicht der durchzuführenden Standessanierungen und Neuaufstellungen, k. u. k. KM an das k.u.k. GFM, Wien, 12. August 1912., 3.

12 F r a n e k Fritz, *Die Entwicklung der öst-ung. Wehrmacht in den ersten zwei Kriegsjahren, Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914.-1918.*, Erg. Heft 5, Wien, 1933., 22.

13 Š e h i ć Zijad, *U smrt za cara i domovinu. Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918*, Biblioteka Kulturno naslijeđe, Sarajevo Publishing, Sarajevo 2007, 122.

14 Ibid., 123.

15 Ibid.

nalazili u sastavu 48. divizije i to: u sastavu 10 brdske brigade III bataljon 1. bosanskohercegovačkog puka, u sastavu 12. brdske brigade: III bataljon 2. bosanskohercegovačkog puka; u sastavu 11. brdske brigade: III bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka, a u sastavu 13. brdske brigade III bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka.¹⁶

Od 21. septembra do 5. novembra 1914. pokušavale su se stvoriti povoljne pozicije za novu ofanzivu austrougarskih snaga u Srbiji, posebno u području Biljega. Za osvajanje glavne tačke, kote 693. bilo je predviđeno više od 7 bataljona, odnosno 29 četa. Osvajanje te tačke bilo je od velikog taktičkog i strateškog značaja. U borbama, vođenim 5. novembra čete III bataljona 3. bosanskohercegovačkog puka pretrpjele su velike gubitke od čak 60%. Dvanaesta brdska brigada, kao lijevo krilo glavne napadačke grupe je 25. novembra zauzela uzvisinu Bukva, sjeverno podnožje planine Prostruge, između Ljiga i Dragovilske. Desno od kote nalazio se raspoređen III bataljon 1. bosanskohercegovačkog puka, lijevo od njega III bataljon 2. bosanskohercegovačkog puka, zajedno sa III bataljonom 3. i 93. puka. U toku 25. novembra Srbi su pokušali izvršiti više napada, ali su nakon borbe prsa u prsa odbijeni. Nakon što su ujutro III bataljoni 3. i 93. puka izvučeni sa svojih položaja i angažirani u daljnjem osvajanju sjevernog visinskog grebena, odbrana cijelog sektora je postala zadatak III bataljona 2. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka. Ujutro, nakon kratke borbe, nastupio je mir. Uskoro su stigli izvještaji patrola da su Srbi upali u rovove na krilima 10. i 12. brdske brigade i da su sa kote 552. otvarali snažnu paljbu. Jedno srpsko odjeljenje istrčalo je 50 koraka naprijed, a za njima se kretala gusta i nesređena gomila i, prateći prednji red, prisilila vojnike III bataljona 2. bosanskohercegovačkog puka da se povlače. U tom trenutku došlo je do kvara kod jednog mitraljeza, a nije bilo vremena

da se greška otkloni. Natporučnik Gojkomir Glogovac je dopuzao sa jednim mitraljezom i sa trojicom vojnika, koji su uzeli pet pojaša municije i pripremili zasjedu pred položajem, koji je bio izgubljen. Pustili su da se masa srpskih vojnika primakne do ruba i tada su otvorili paljbu sa udaljenosti od 100 do 150 koraka, ispaljujući u kratkom periodu 750 patrona. Pioniri, koji su narednog dana sahranjivali mrtve, našli su pred frontom III bosanskohercegovačkog pješadijskog bataljona oko 400 ranjenih i mrtvih Srba, dok su se ostali povukli sa već osvojenog vrha u dolinu Dragovilske. Četiri čovjeka odlučila su ishod borbe za kotu 552. – kaplar Mustafa Bašić, razvodnik Mustafa Alić i vojnik Mustafa Muminović kao mitraljeska posada i zapovjednik odjeljenja, natporučnik Gojkomir Glogovac, koji je odlikovan ordenom *Maria Theresia* i dobio plemićku titulu – imenovan je prvim bosanskim vitezom, dobivši i titulu barona.¹⁷

Od početka rata, 1914., do februara 1915. godine, 1. bosanskohercegovački pješadijski puk sa tri bataljona (I, II, IV) nalazio se u sastavu 25. pješadijske divizije. Jedinice I bataljona su već 15. avgusta 1914. stupile na tlo Galicije i dan kasnije stigle u Jaroslau, gdje su uključene u sastav armije *Auffenberg*. Do kraja 1914. godine 1. bosanskohercegovački puk učestvovao je u borbama koje su vođene od 26. avgusta do 2. septembra kod Komarowa, u borbama kod Rave Ruske od 6. do 11. septembra, a zatim u prodoru preko rijeke Sane od 14. do 17. septembra. Početkom novembra 1914. godine 1. bosanskohercegovački puk je premješten u područje sjeverno od Krakowa, gdje je od 16. do 25. novembra 1914. učestvovao u borbama, a od 15. do 18. decembra u potjerama za Rusima nakon bitke kod Limanowa-Lapanova, sjeverno od Visle. Od 20. do 31. decembra 1914. godine 1. bosanskohercegovački puk je učestvovao u borbama na Nidi.¹⁸

¹⁷ Ibid., 133.

¹⁸ Ibid., 133-134.

¹⁶ Ibid., 132.

Tri bataljona 2. bosanskohercegovačkog puka (I, II, IV) bili su smješteni u Grazu do 15. augusta 1914., kada su u sastavu III korpusa, 6. pješadijske divizije i 11. pješadijske brigade, upućeni na rusko ratište putem Lemberg-Zlochow. Puk je prvi zadatak dobio 25. augusta. Trebalo je izvršiti prodor prema Zlochowu, vezati jače ruske snage i poraziti ih, kako bi se spriječio njihov prodor u pravcu Zlota Lipa-Dnjestar. Kada je 26. augusta na putu Gologory-Borkow zaposjela položaje, 6. pješadijska divizija je dobila zadatak da izvrši prodor u pravcu Zlochowa. U napadu, 2. bosanskohercegovački puk je izvršio prodor preko brdovitog, teško prohodnog terena, posjednutog jakim ruskim snagama, usljed čega je došlo do velikih gubitaka. Prvi bataljon, pod vodstvom majora Schneidera, sa oficirima na čelu, napao je ruske položaje, podržan muzikom puka. Uprkos snažnoj pješadijskoj vatri protivnika i velikim gubicima, puk je uspio probiti ruske položaje. U borbama se posebno istakao poručnik Adamus. Kada su Rusi, bez obzira na brojčanu nadmoć, bili odbačeni, on je sa jednom četom krenuo u juriš ulazeći prvi u ruske artiljerijske položaje. Kao prvi oficir odlikovan je *Vojnim križem za zasluge III klase*.

Treći bosanskohercegovački puk stupio je u borbe u Srbiji kod Šapca 18. avgusta, napredujući prema Prčinoviću. Nakon njegovog zauzimanja, puk je izvršio prodor u pravcu Gornje Vranske i Cerovca, ali je greškom izdata zapovijest da se sve trupe trebaju povući i preko Save preći na drugu stranu.

Uskoro je puk dobio naređenje da se uputi na rusko ratište. U Galiciji je od 9. do 14. septembra učestvovao u borbama kod Lawowa, koje su završene porazom austrougarskih trupa. U šumi istočno od grada Szezerzeca, puk je pretrpio velike gubitke, a zatim se, sa ostalim jedinicama, povukao u Karpate. U toku povlačenja jedinice je zahvatila kolera, pa su vojnici usput umirali. U roku od nekoliko dana umrlo je preko polovine vojnika. Od cijele divizije ostalo je samo 411 vojnika

sposobnih za borbu. Najteže trenutke u ratu 3. bosanskohercegovački puk je doživio 21. oktobra 1914. Toga dana je dobio zapovijed da izvrši napad na kotu 668, na obronak prema istoku i na padinu ka zapadu prema cesti Turka-Sambor. Cijeli 3. puk određen je za juriš, a kao pojačanje dobio je vojnike bečkog *Landsturma*. Puk je u jurišu pretrpio velike gubitke. Poslije bitke je u IV bataljonu zabilježeno da 13. četa ima samo 24 vojnika: 14. četa tek 4, 15. četa 30, a 16. četa 15 vojnika. Ni prvi bataljon nije imao brojniji sastav. Ispred ruskih položaja pred žičanim preprekama u besprijeckorno poravnatoj liniji za napad ležali su po dva vojnika u smeđe-sivom odijelu i jedan u crnom, Bosanci i Bečlijci, izmiješani i sjedinjeni u smrti.¹⁹ Narednih dana puk je upućen u Šleziju. U toku marša do Dubidze, nestao je cijeli II bataljon 3. puka, koji je opkoljen i zarobljen u gustom jutarnjoj magli. U borbama, vođenim 26. novembra, Rusi su uspjeli zauzeti položaje 69. puka i mjesto Brznicu, zarobljavajući 3 čete i jedno mitraljesko odjeljenje. Nakon što su ruski vojnici počeli pljačkati po gradu, dvije bosanskohercegovačke čete iz rezervnog sastava su uspjele povratiti ranije položaje, zarobljavajući oko 600 Rusa. Tih su dana svi vojnici kod mitraljeskih odjeljenja odlikovani srebrnom medaljom za hrabrost.²⁰

Četvrti bosanskohercegovački pješadijski puk je u borbe sa Rusima stupio 24. avgusta 1914. godine. Prva bitka kod Krašnika je bila odlučena i ruske snage su odbijene. Prvi bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka je dobio zadatak da očisti Maresin od Rusa i zadrži ga po svaku cijenu. Nakon teških borbi bataljon je povučen u rezervu, da bi već 2. septembra dobio novi-zadatak da osvoji visove zapadno od Fajslowice i tako otkloni opasnost na desnom krilu 2. divizije. Uprkos nadljudskim naporima i velikim gubicima,

19 B l a š k o v i ć Pero, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu*, Beograd 1939, 133.

20 Ibid., 149.

vis nije zauzet.²¹ Pregrupiranje prve armije je dovelo 4. bosanskohercegovački puk do Visle. Pukovnik Janus je 26. oktobra dobio zadatak da sa svojom četom zauzme Solec i očisti ga od neprijatelja. Već nakon tri sata borbi stigla je njegova poruka da se sahranjuju ruski vojnici, poginuli u akciji. Ono što su ovdje vojnici 4. bosanskohercegovačkog puka uspjeli spriječiti, Rusi su postigli na drugom dijelu fronta. U noći, znatno pojačani, izvršili su napad na polubataljon. Da bi se izbjeglo okruženje morali su se povući na jednu uzvisinu dok nije stiglo pojačanje. Dvije čete pod vođstvom kapetana Scheibla dobile su zadatak da zauzmu Solec. Napad je izvršen uprkos snažnoj puščanoj i artiljerijskoj vatri. Kada je nareden juriš, oficiri su se sa isukanim sabljama stavili na čelo jedinice i uz gromoglasno *Hura!* napad je izvršen i Solec je osvojen.²²

Od početka Prvog svjetskog rata, 1. bosanskohercegovački lovački bataljon se nalazio u sastavu 25. pješadijske divizije. U toku 1914. nalazio se na Istočnom frontu, gdje je od 26. avgusta do 2. septembra učestvovao u borbama kod Komarowa, a zatim od 6. do 11. septembra u borbama kod Rave Ruske, a od 14. do 17. septembra u pohodu preko rijeke Sane. Početkom novembra premješten je u područje Krakova, gdje je učestvovao u borbama vođenim od 16. do 25. novembra, a od 20. do 31. decembra u borbama na Nidi.²³

Italija je 3. maja 1915. godine istupila iz Trojnog saveza, a 23. maja objavila rat Austro-Ugarskoj.²⁴ Italijansko ratište je na austrougarskoj teritoriji obuhvatalo Tirol, Korušku, Kranjsku i Primorje, a na italijanskoj dio Lombardije, Veneciju i Furlaniju, tako da su ga sačinjavala dva fronta bojišta – Alpski i Sočanski. Jezgro austrougarske odbrane u Tirolu činila je tvrđava Trento. Ratne operacije,

uglavnom, lokalnog značaja, počele su noću, 23/24. maja 1915. godine. Italijanske trupe su zauzele dio teritorija pred austrougarskom glavnom odbrambenom linijom. Ofanziva italijanske vojske je počela mjesec dana kasnije ofanzivom 2. i 3. armije u pravcu Gorice i visoravni Doberdoba, čime je došlo do prve od dvanaest Sočanskih bitaka. Do kraja 1915. na Sočanskom frontu su vođene četiri bitke. Uprkos angažiranju jakih snaga, koje su na obje strane stalno narastale i masovne upotrebe artiljerije, italijanske armije nisu uspjele da probiju front austrougarske 5. armije i zauzmu Goricu.²⁵

Tri bataljona 1. bosanskohercegovačkog puka (I, II, IV), od početka februara 1915. nalazili su se u sastavu 9. pješadijske divizije, raspoređene na istočnom ratištu, gdje je ostala do oktobra 1917., kada je premještena na Italijanski front. U toku februara učestvovali su u prvoj i drugoj ofanzivi u Karpatima, od maja su raspoređeni na Dnjestar, a od 26. augusta do 6. septembra su učestvovali u ofanzivi u istočnoj Galiciji. Nakon toga, 1. bosanskohercegovački puk je učestvovao u borbama na Seretu od 6. do 12. septembra i na Stripu, 14. septembra 1915.²⁶

Drugi bosanskohercegovački pješadijski puk premješten je u Karpate, u dobro izgrađene rovove. U prvoj polovini decembra 1914. Rusi su na frontu preko Dunajca krenuli prema Krakauu i Neu Sandezu. Time je bila otvorena mogućnost ugrožavanja bočnog krila austrougarskih trupa u odbrambenim položajima. Visoki snijeg i jak mraz onemogućavali su veće akcije i bilježeni su samo lokalni sukobi. Početak 1915. je posebno bio težak za trupe, zbog hladnoće i visokog snijega. Stotine povrijeđenih su bili prepuštani sudbini. Vojnici su živjeli na otvorenom, na temperaturi od -20° C, bez osiguranog snabdijevanja. Nakon toga, puk je raspoređen u sastav XIII korpusa, i 23. januara 1915. stigao u Korosmezu, a zatim je ljudstvo saonicama

21 Š e h i ć, *U smrt za cara i domovinu...*, 136.

22 Ibid.

23 Ibid., 137.

24 T o m a c Petar, *Prvi svjetski rat*, Beograd 1968, 245-247.

25 Ibid.

26 Š e h i ć, *U smrt za cara i domovinu...*, 145.

prebačeno do Brusztura. Nakon četiri sedmi-
ce, puk je prvi put stupio u borbu kod Pos-
zieone, u kojoj je zarobljeno oko 500 Rusa i
dva mitraljeza. Odatle je puk marširao preko
Pniova, Bitkowa i Babzce do Solotwana. Sve
do početka marta vođene su manje borbe sa
Rusima. Četvrtog marta u Lubienecu su bo-
sanskohercegovački vojnici doživjeli snažnu
snježnu oluju sa grmljavinom i munjama,
koja je trajala nekoliko minuta, ali je doni-
jela izuzetno nisku temperaturu, usljed čega
je došlo do brojnih smržavanja. Nakon što je
puk 22. marta dostigao Kryczku, danima je
bio izložen snažnoj artiljerijskoj vatri, a za-
tim je vodio teške borbe kod Bistrice Solo-
tvince, da bi 4. juna zauzeo nekoliko visova i
prodro do Jablonke. Zbog velikih gubitaka u
toku zime i proljeća 1915., puk je popunjen
i reorganiziran. Sredinom juna 1915. godi-
ne nalazio se kod Okna. Drugi bataljon je
premješten na rusko-besarabijsku granicu,
dok su I i IV bataljon 23. juna kod Duvnova
vodili teške borbe, da bi ga konačno uspjele
zauzeti.²⁷ Zbog velikih gubitaka u toku juna
i jula 1915. godine, 2. bosanskohercegovački
puk je raspoređen u rezervu. Početkom sep-
tembra nalazio se na ušću Dnjestra, nasuprot
Rusa koji su držali mostobran kod Sinkova.
Nakon napada I i IV bataljona, 3. septem-
bra su zauzeti ruski položaji, a oni odbačeni
na Szuparku. U borbama je zarobljeno oko
4.000 Rusa, ali je to bilo plaćeno velikim žr-
tvama. U četiri bataljona su ostala samo tri
oficira i 187 vojnika sposobnih za borbu.
Dva dana nakon povlačenja Rusa, novopri-
došli XIV ratni bataljon je donio potrebno
pojačanje. Sredinom oktobra 1915. godine,
2. bosanskohercegovački puk je premješten
na italijansko ratište. Zajedno sa ostalim
pukovima 4. divizije stigao je 27. oktobra u
Schönpass kod Gorice. i to 2 bataljona sa 12.
brigadom, a jedan sa 16. brigadom. Od 21.
oktobra Italijani su, angažirajući velike sna-
ge, pokušavali da se u Četvrtoj sočanskoj bici

probiju prema Trstu. Teren i uvjeti za borbu
su se pokazali mnogo težim nego na Istoč-
nom frontu. Nisu postojali utvrđeni zaklo-
ni, tako da su jedino sklonište predstavljala
udubljena nastala djelovanjem italijanske
artiljerije, koja je bila premoćna; nisu posto-
jale ni zaštitne veze za povlačenje, a poseban
problem je predstavljao nedostatak vode. Do
žestoke borbe je došlo 1. novembra, nakon
trosatne italijanske artiljerijske vatre, ali je 2.
bosanskohercegovački puk u borbama kod
Peteana u protivnapadu uspio da odbaci Ita-
lijane. U borbama vođenim kod Monte San
Michelle italijanske jedinice su, 13. novem-
bra, uz snažnu podršku artiljerije, uspjele
zauzeti dio fronta, koji je 2. bosanskoherce-
govački puk uspio povratiti u protivnapadu.
Ta ratna epizoda je Italijane koštala velikih
gubitaka – 8 oficira i 476 vojnika.²⁸ Dan ka-
snije, italijanska udarna odjeljenja su južno
od Peteana probila položaj, širok oko 400 ko-
raka i pod okriljem noći pokušali ga proširi-
ti, ali je napad odbijen. Isto je pokušano i 15.
novembra na vrhu Monte San Michelle, ali
je 2. bosanskohercegovački puk, zajedno sa
VIII lovačkim bataljonom, poduzeo protiv-
napad i odbacio napadače. Snježne oluje koje
su nastupile 16. i 17. novembra su donijele
obustavu borbenih aktivnosti.²⁹ Italijani su
ponovo nastavili napade nakon 24. novem-
bra, nastojeći da sa pojačanim snagama izvr-
še prodor prije novih padavina. Međutim, taj
pokušaj nije uspio i Četvrta sočanska bitka je
završena bez teritorijalnih dobitaka. Drugi
bosanskohercegovački puk je u tolikoj mjeri
bio premoren, da se morao povući sa fronta.
Isprva je uslijedio kratki odmor u Ranzianou,
gdje je puk dopunjen, a zatim je premješten
na južnotirolski front.

Nakon ulaska Italije u rat, austrougarska
Vrhovna komanda je uspostavila trupe za
novo ratište. Od bosanskohercegovačkih je-
dinica koje su bile angažirane na frontu pre-

27 Ibid., 145-146.

28 G a n d i n i, Sigmund *Das bosnisch-hercegovin-
ische Infanterie-Regiment Nr 2*, Wien 1968, 22.

29 S e h i ć, *U smrt za cara i domovinu...*, 147.

ma Srbiji, prvi je na italijanski front upućen III pješadijski bataljon 2. bosanskohercegovačkog puka. Bataljon se borio u sastavu 12. brdske brigade i pod zaštitom artiljerije i minobacača uspio da odbaci italijanske snage sa prevoja Lodinut i Findenig. U novembru 1915. godine III bataljon se borio na goričkom mostobranu. Posebno se istakao u odbrani visa 383 istočno od Piave, 12. decembra 1915., gdje je držao položaje protiv četvorosruko nadmoćnijeg protivnika. Sredinom decembra III bosanskohercegovački bataljon je ponovo sjedinjen sa pukom u čijem sastavu je ostao do kraja rata.³⁰

Nakon bitke kod Wojčina, 3. bosanskohercegovački puk je radi oporavka i popune jedinica, do 18. februara 1915. ostao na položajima kod Sviciehova. Tada ih je posjetilo više delegacija, između ostalih i sin njemačkog cara Joachim i gotovo svi vojni atašei neutralnih država, a 1. februara ih je posjetio prijestolonasljednik Karlo. Nakon što su započele borbe u Karpatima, 3. bosanskohercegovački puk je prebačen na front, gdje je 6. i 7. marta pokušao da zauzme čvrsto utvrđeno selo Bistra, ali bezuspješno, kao i 12. i 13. marta kotu 816 kod Jablonke. Puk je 20. i 21. marta izvršio napad prema visu Kičori, zauzimajući ga poslije žestokih borbi, 22. marta ujutro. Nakon naredbe da se jedinice povuku južno od karpatskih kosina, puk je stigao u Csillagfalnu, gdje je zaposjeo vis Stinku, ostajući tu do početka velike ofanzive 16. maja 1915.³¹

U borbama vođenim od 16. do 20. maja kod Ostrožec-Krabienice pokušaji da se zauzmu ruski položaji nisu uspjeli, uprkos velikim gubicima. Od 5. juna puk je napadao selo Bukovice, koje su Rusi napustiti 14. juna, progonjeni do Dobosovke. Za vrijeme zamjene puka konjicom, od 24. do 26. juna, Rusi su izvršili protivnapad pa je došlo do

dvodnevne bitke između sela Jaričov Stari i Jaričov Novi. Nakon ogorčenih borbi svi ruski rovovi su zauzeti, a Rusi protjerani iz sela.

Krajem juna puk je vodio žestoke borbe kod Dzedzilova. Iako su zauzeti, ruski položaji se nisu mogli sačuvati pa se puk povukao uz velike gubitke. Brojno stanje jedinica je bilo toliko malo da više nisu bili sposobne za borbu.³² Nakon dopune jedinica i oporavka, puk je od 19. do 21. jula vodio žestoke borbe na željezničkom nasipu kod Dobrotvora, gdje je uspio odbiti ruske napade i zarobiti preko 300 Rusa, sa jednim mitraljezom i reflektorom. Narednog dana, 3. bosanskohercegovački puk je uspio da ruske jedinice protjera preko Buga. Početkom septembra 1915., nastavljeni su napadi prema ruskim položajima. U nezadrživom jurišu kod Krupieca, 6. septembra, Rusi su protjerani, pa se tako zadobila cijela zapadna Wolhinija. U toj akciji zarobljeno je oko 400 Rusa, uz minimalne gubitke u vlastitim redovima. Nakon početka ruske ofanzive, sredinom septembra, 3. bosanskohercegovački puk pretrpio je velike gubitke i 15. septembra se povukao nekoliko kilometara. Istoga dana poslije podne izvršio je protivnapad, zauzimajući, nakon teške borbe, kotu 424 kod Gontove. Nakon toga, puk je stigao u Plaševo, gdje je ostao u rezervi do 7. oktobra, kada je uslijedio novi pokušaj Rusa da zauzmu Sopanov. U žestokim borbama Rusi su pretrpjeli velike gubitke i bili potisnuti do Ikve. Po završetku bitke, baron Lützendorf je izdao zapovijed da se pohvale jedinice koje su učestovale u borbi, ističući posebno 3. bosanskohercegovački puk. Na dostignutim pozicijama puk je ostao do 22. januara 1916., vodeći borbe manjeg intenziteta.³³

Činilo se da su ruski snovi o Karpatima bili blizu ostvarenja: gotovo cijela Galicija i veliki dio Karpata su bili zauzeti. Sedmica se 4. bosanskohercegovački puk nalazio na položajima u Laborczatalu. Na Uskrs, 2.

30 G a n d i n i, *Das bosnisch-hercegovinische Infanterie-Regiment Nr 2...*, 24-25.

31 B l a š k o v i ć, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu...*, 19-20.

32 S e h i ć, *U smrt za cara i domovinu...*, 147-148.

33 Ibid., 148.

aprila 1915., započela je kanonada iz ruskih topova i ruske jedinice su zauzele vis Javirka, opkolivši time i lijevo krilo 4. bosanskohercegovačkog puka. U ravnici pred frontom nalazilo se 7 postrojenih novopristiglih ruskih pukova, spremnih za napad. Zapovjednik mitraljeskog odjeljenja, kapetan Kriepel je odlučio da se zauzmu položaji na Uhlin-skom, odakle je bilo moguće snažnom vatrom spriječiti ruski prodor. Ovaj manevar je pokrivala 1. četa sa natporučnikom Schechnerom, u pozadini kote 600, južno od Balintpuszta. Rusi su uložili sve napore da zauzmu to mjesto i tako otvore prolaz prema mjestu Hommona. Zbog toga su se morali položaji na Izbugyabela sačuvati po svaku cijenu. Jedna četa iz sastava 4. bosanskohercegovačkog puka, raspoređena na oko 1.000 koraka naprijed, sa jednim pojačanim mitraljeskim odjeljenjem, držala je pozicije sa kojih je mogla spriječiti svaki prodor daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Uvidjevši nemogućnost prodora, ruske jedinice su uskoro odustale od daljnjih napada. Nakon toga, ruske snage su se utvrdile na Javirskoj Kobili i na koti 600., tako da su njihovi položaji izgledali neosvojivi. Ujutro, 4. aprila 1915., dvije čete iz sastava 4. bosanskohercegovačkog puka dobile su naređenje da zauzmu Kobilu. Nakon zauzimanja tog uporišta bez gubitaka, započelo je snažno djelovanje vlastite artiljerije, što je omogućilo da se jedinice približe ruskim rovovima na udaljenost od oko 300 m. Tada su se uklinili u ruske položaje i sa tri strane otvorili vatru. Kad su Rusi krenuli u pravcu rovova, otvorena je snažna vatra i 4. bosanskohercegovački puk je krenuo u protivnapad. Ogorčene borbe potrajale su sve do kasno u noć i puk je uspio da probije ruske položaje. Mnoštvo municije, mnogobrojne puške, 5 oficira i 800 ruskih vojnika bili su ratni plijen.³⁴

Nakon završetka majske ofanzive 4. bosanskohercegovački puk je stigao do Wislo-

ka, a 14. juna 1915. do rijeke Sane. U međuvremenu je vođeno više borbi manjeg intenziteta kod Odrzechova, Hussakowa, Balice, Krzcienice. Nakon što je stigao na desnu obalu Sane, produžio je i 15. juna stigao na istočnu obalu Bruchowa. Kad se razila gusta magla, na sjeveru ispred izgorjelih sela se vidjela kota 183. Njeno zauzimanje trebalo je biti odlučujuće za napad lijeve grupe na Sanu i pretpostavljalo je teške borbe. Teren preko kojeg je trebalo izvršiti napad na izuzetno snažno utvrdene ruske položaje nije nudio nikakav zaklon, napad je trebalo izvesti po čistini. Nakon snažne mitraljeske, razvila se teška četvoročasovna borba u kojoj je 4. bosanskohercegovački puk uspio zauzeti ruske linije. Ipak, Rusi se nisu lako predavali. Tri puta su dovođene rezervne jedinice koje su pokušavale ponovo zauzeti kotu 183., ali su svaki put bile odbačene. U četvrtom pokušaju, poduzetom sa mnogo nadmoćnijim snagama, Rusi su prodrli sve do rovova, pa se razvila borba prsa u prsa. Dok se približavala nova kolona ruskih pojačanja, kapetan Simetzberger, zapovjednik mitraljeskog odjeljenja, naredio je da se iz blizine otvori snažna vatra, što je Ruse natjeralo na povlačenje. Konačno, 17. juna, Rusi su napustili položaje, a 4. bosanskohercegovački puk ih je slijedio sve do ušća rijeke Tanev.³⁵

U posljednjim danima juna 1915. godine 4. armija, u čijem sastavu se nalazio i 4. bosanskohercegovački puk, dobila je zadatak da osigura istočno krilo operativnih jedinica. U drugoj polovini juna vođene su desetodnevne borbe na ušću rijeke Tanev. Četvrti bosanskohercegovački puk je 29. juna stupio u cjelodnevni neprekidni marš, a zatim je došlo do trodnevni borbi kod Krašnika, sa brojnim gubicima oficira i vojnika. Zbog toga je sa radošću pozdravljena vijest od 4. jula da je puk dobio zamjenu. Ali, predviđeni mir nije dugo potrajao. Rusi su prikupili jaku rezervu u okolini Wilkotaza, a jedan dio razvio se

34 Ibid., 148-149.

35 Ibid., 149.

oko visa Popkowice i Zalesie. Bosanskohercegovački puk se prikupio južno od Zalesie i, uprkos snažnoj ruskoj vatri, izvršio napad, pokušavajući probiti obruč. U bliskoj borbi su odlučili bajoneti i kundaci, pa je jedna ruska četa zarobljena. U toku borbe izvidnik Salko Omanić je na desnom krilu bataljona primjetio mitraljez bez posluge. U galopu sa isukanom sabljom, krenuo je prema trojici Rusa koji su se približili mitraljezu – jednog je ubio dok su se druga dvojica povukla. Sa velikom radošću je mitraljez predao komandantu, a za to djelo je unaprijeđen u čin kaplara i dobio srebrnu medalju za hrabrost.³⁶

Nakon utvrđivanja položaja na visovima Popkowice, u zoru 19. jula, puk je slijedio Ruse sve do šume južno od Majdana Skrzyniecki. Izviđačke patrole su ustanovile da su Rusi na koti 224. izgradili jaka utvrđenja. Puk je trebalo da izvrši prodor na oko 1000 koraka od vrha i da tu sačeka artiljerijsku pripremu napada. Bosanskohercegovački vojnici su preko žičanih prepreka prodrli u ruske položaje. Ratni plijen koji su zadobile dvije čete koje su se nalazile na krilu pod zapovjedništvom kapetana Wrachila bio je: tri zarobljena oficira, 1.000 vojnika i 3 mitraljeza. Koristeći kišu i duboke prepreke, Rusi su iz obližnje šume krenuli u napad. Kada je izgledalo da će njihova premoć biti odlučujuća, poručnik Tešanović je priskočio u pomoć i izdao naredbu da se izvrši napad bajonetima. Nakon teških borbi, Rusi su savladani i kota 224 je sačuvana. Zatim je u brzom maršu, 4. bosanskohercegovački puk stigao pred Stry i logorovao u jednoj šumi. Ujutro je krenuo na marš u pravcu željezničke stanice Kiwercy-Rowno. Teren preko kojeg su se trebali probiti bio je šumovit, širine 6 km. Sa kompasom u ruci komandiri su se kretali naprijed, strogo se pridržavajući zacrtanog pravca. Oprezno, puk se približio na oko 600 koraka od željeznice. Jedna ruska patrola je bila raspoređena na drveću i primjetivši ih otvorila

paljbu. U tom trenutku jedinica je izvela napad, vodnik Hasan Šuko je pogodio jednog Rusa, a ostali su se predali. U isto vrijeme, dvije čete su se približile ruskim položajima i otvorile snažnu vatru. Trubač je dao signal za juriš i Rusi su se uskoro predali. Plijen je bio ogroman : zarobljeno je 300 vojnika i 4 oficira, 4 vagona, 3 mitraljeza, dvoje kola municije i mnoštvo ratnog materijala.³⁷ Put Rowno-Luck i dalje je bio slobodan za Ruse i tu vezu je trebalo prekinuti. Da bi se to učinilo, bilo je potrebno zauzeti visove istočno od Boruchowa. Taj zadatak su dobile dvije čete sa jednim mitraljeskim odjeljenjem kojim je zapovijedao kapetan Riedl. Osiguravajući bočne pozicije, u Sapagovu je ostavio pola čete i sa ostalim vojnicima žurno se kretao prema Boruchovu. Na ivici samog mjesta dočekala ih je izuzetno snažna paljba. Kapetan Riedl se tada odlučio za napad i naredio trubaču da dadne signal. Uz gromoglasno *Hura!* krenuli su u tako silovit napad da su se raspile ruske odbrambene linije. Veći dio Rusa je uspio pobjeći dok je dio zarobljen i jedinica je uspjela zauzeti vrh. Kad je jedan ruski zarobljeni kapetan saznao za jačinu bosanskohercegovačkih snaga koje su učestvovala u ovoj akciji, rezignirano je konstatirao: *I od te gomile 6 bataljona se dalo u bjekstvo.*³⁸

U oktobru 1915. godine, 4. bosanskohercegovački puk je držao položaje kod Rovna. Rusi su neprekidno dopremali nova pojačanja, ali su postigli samo manje lokalne uspjehe. Uskoro, puk se nalazio na polaznim položajima za napad. Paljba iz brojnih mitraljeza i pješačkog oružja sa suprotne strane onemogućavala je prilaz. Tada se pristupilo taktici, oprobanoj u brojnim dotadašnjim bitkama – uslijedila je artiljerijska priprema napada, signal trubača i nezaustavljiv juriš. Već u 3 sata komanda puka je javljala da su za nekoliko minuta ruski položaji bili zauzeti. Za tu akciju Vrhovna komanda armije je 11. oktobra 1915. donijela naredbu kojom se 4.

37 Ibid.

38 Ibid., 151.

36 Ibid., 150.

bosanskohercegovačkom puku za izuzetnu hrabrost odaje priznanje.³⁹

U toku 1915. godine, 1. bosanskohercegovački lovački bataljon se, od marta do aprila, nalazio u sastavu 62. pješadijske divizije. Od 1. do 10. juna učestvovao je u drugoj bici kod Krašnika, a krajem jula u operacijama za zauzimanje Lublina. Zatim je, od 2. do 4. avgusta 1915., učestvovao u borbama između Visle i Buga, od 5. do 8. kod Lubatova, a od 8. do 11. avgusta u borbama kod Ostrave. Nakon toga, raspoređen je u sastav 1. armije. Od 19. do 26. avgusta učestvovao je u prodoru preko Kowela, od 26. avgusta do 13. septembra u ofanzivi u Volhyniji, a od 13. do 24. septembra u defanzivnim operacijama nakon prodora ruskih snaga na Luck. Od 23. do 28. septembra, učestvovao je u drugoj ofanzivi na Rowno, a zatim je prebačen na Balkanski front, gdje je, od 29. septembra do 5. oktobra, učestvovao u prodoru na Srbiju sa sjevera, a od 8. oktobra, u prelazu preko Drine. Od 31. oktobra do 6. novembra učestvovao je u prodoru u srednju Srbiju. Od sredine novembra 1915. do marta 1916. raspoređen je u sastav 25. pješadijske divizije, bez vođenja većih vojnih aktivnosti.⁴⁰ Drugi bosanskohercegovački lovački bataljon se od uspostave, u avgustu 1915. do februara 1916., nalazio u sastavu 53. pješadijske divizije. Od početka septembra 1915. angažiran je u pripremama ofanzive na Srbiju, u kojoj je aktivno učestvovao nakon prelaska Drine, od 18. oktobra do 6. novembra. Od tada do 24. novembra je učestvovao u borbama južno od Morave.

Uskoro se i Crna Gora našla na pravcu prodora austrougarskih snaga. Da bi spriječila prikupljanje srpske vojske u rejonu Skadra i Drača, austrougarska Vrhovna komanda je izradila plan, koji je predviđao da se izvrši opći napad na Crnu Goru, uništi njena vojska, a potom produži nastupanje prema Skadru i Draču. Za izvršenje tog zadatka određena je austrougarska 3. armija. Najvažniji

zadatak dobila je grupa komandujućeg generala za Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju, Stjepana Sarkotića, koja je nakon zauzimanja Lovčena, trebalo da izvrši prodor prema Skadru i da odvoji crnogorsku vojsku od srpske u Albaniji. U sastavu 48. pješadijske divizije, od ukupno 19,5 bataljona, 8,5 je bilo iz bosanskohercegovačkog kontingenta. U ofanzivi su bili angažirani bh. tvrđavski pješadijski bataljoni br. III-VIII i V bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka. Opći austrougarski napad na frontu Sandžačke vojske otpočeo je 5., a na Lovčenskom frontu 8. januara 1916., nakon snažne artiljerijske pripreme u kojoj je učestvovala i artiljerija ratne flote Monarhije. Kada je V bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka, 9. januara, zauzeo Solar i probio crnogorske položaje, ishod bitke za Cetinje je bio odlučan. Nakon teških borbi, 11. januara oko 15 sati, kralj Nikola je uputio parlamentarce da se zaključi šestodnevno primirje. K. u. k. Vrhovna komanda je 12. januara primila prijedlog i zatražila bezuvjetnu kapitulaciju Crne Gore. Istoga dana austrougarske trupe su ušle u Cetinje bez borbe, a 16. januara crnogorska vlada je prihvatila austrougarski zahtjev o kapitulaciji. Posebne vojničke vrijednosti pri osvajanju Lovčena pokazale su bosanskohercegovačke jedinice. Vojnici 5. tvrđavskog bataljona su uspjeli da za jedinice u napadu osiguraju dopremu 300 sanduka municije sa po 1.500 patrona, a da na kraju ni jedan nije nedostajao, iako su nosili i vlastitu opremu i naoružanje. U skladu sa doprinosom ofanzivi bio je i broj odlikovanja: od ukupno 446 odlikovanih vojnika, 141 je bio iz sastava bosanskohercegovačkih tvrđavskih bataljona br. III-VIII, kao i 128 iz sastava V bataljona 3. bosanskohercegovačkog puka.⁴¹

Pošto nije uspjela da pokrene Njemačku na zajedničku ofanzivu protiv Italije, austrougarska Vrhovna komanda je planirala samostalnu ofanzivu u južnom Tirolu, koji je branila italijanska 1. armija.⁴² U planiranoj

39 Ibid.

40 Ibid.

41 Sehić, *U smrt za cara i domovinu...*, 163-164.

42 Tomac Petar, *Prvi svjetski rat...*, 309-310.

proljetnoj ofanzivi, 6. pješadijska divizija, u čijem su se sastavu nalazile i jedinice 2. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka, dobila je zadatak da savlada posljednje prepreke italijanskih snaga pred ulaskom u gornjoitalijansku dolinu.⁴³ Iako je bilo kasno proljeće, vrijeme je bilo kišovito, a vrhovi Mt. Mellete prekriveni gustom maglom. Zbog toga je napad planiran za 6. juni odgođen, ali je italijanska artiljerija i dalje neprestano djelovala. Narednog dana, 7. juna, komanda 11. brdske brigade je naredila napad. Bosanskohercegovačkom puku dodijeljene su sljedeće pozicije: na desnom krilu se nalazila grupa potpukovnika Steve Duića, sa III i pola IV bataljona, te jednim mitraljeskim odjeljenjem 700 koraka jugozapadno od kote 1824. Lijevo se nalazila grupa majora Adalberta Glossnera sa jednim bataljonom i jednim mitraljeskim odjeljenjem, sa zadatkom da nakon osvajanja vrha proдре u pravcu Monte Miele. Ujutro, pješadija je počela napad iako je izostalo djelovanje artiljerije u punoj mjeri. Nakon artiljerijske pripreme, nastupila je pauza od pet minuta, a sa novim djelovanjem je počeo napad. Grupa potpukovnika Duića (9., 10., 11. i 12. četa) kao i mitraljesko odjeljenje kapetana Glogovca zauzela je položaje oko 450 koraka od italijanskih rovova. Oko podneva, dvije čete IV bataljona sa majorom Pajerom priključile su se grupi potpukovnika Duića.⁴⁴ Oko 18 sati počela se podizati magla i potpukovnik Duić je naredio da, nakon snažnog djelovanja artiljerije, krene napad. Da bi se podržao njihov napad, 11. pješadijski puk je sa kote 1732 otvorio snažnu mitraljesku vatru, ali sa udaljenosti od 1.900 koraka. Budući da su se jedinice 2. bosanskohercegovačkog puka nalazile na oko 400 koraka od italijanskih položaja, ta artiljerijska vatra je nanijela više gubitaka u vlastitim redovima nego kod protivnika. Usljed toga, potpukovnik Duić je naredio da se odmah obustavi

napad, zbog čega je izgubljeno dragocjeno vrijeme. Oko 19.³⁰ sati artiljeriji je naredeno neprekidno djelovanje u narednih pola sata. Tada je kapetan Glogovac naredio napad preko čistine, gdje nije postojala mogućnost bilo kakve zaštite. Već u 20.²⁵ I bataljon sa kapetanom Barthom je dostigao italijanske položaje na zapadnoj strani visa i krenuo u napad bajonetama. Vodnik Huse Škorić je savladao jedno italijansko mitraljesko odjeljenje, a u međuvremenu i ostale jedinice su se približile italijanskim rovovima. U 20.³⁵ sati trubači su dali signal za napad. Deset minuta poslije, nakon borbe prsa u prsa Monte Melleta se nalazila u posjedu 2. bosanskohercegovačkog puka.⁴⁵ Sve do jedan sat poslije ponoći, 8. juna, 2. bosanskohercegovački puk odbijao je italijanske protivnapade. Zatim je nastupio mir, koji je potrajao do jutarnjih sati, kada su italijanske jedinice ponovo pokušale osvojiti izgubljene položaje. Borbe su trajale sve do kasnog popodneva i kad se počeo spuštati mrak, italijanske jedinice su započele povlačenje u pravcu Monte Miele. Pri zauzimanju Mt. Mellete 2. bosanskohercegovački puk je od jedinica u sastavu 11. brdske brigade podnio najveće žrtve. Poginulo je 186 vojnika i oficira, dok je ranjeno 690. Četiri italijanska bataljona su imala 196 mrtvih i preko 1000 ranjenih vojnika.⁴⁶ Osvajanje Monte Mellete je predstavljalo vrhunac ostvarenja 2. bosanskohercegovačkog puka na njegovom ratnom putu. Zapovjednik 11. brdske brigade pukovnik Brunfaut je izvijestio Vrhovnu komandu o tom podvigu sljedećim riječima: *Drugi bosanskohercegovački pješadijski puk kojem pripada glavna zasluga za osvajanje Monte Mellete, istakao se svojim hrabrim držanjem, pod najtežim uvjetima i uz ogromne gubitke. U odnosu na veličinu uspjeha pripada mu vječna slava i počast da ovo herojsko djelo u historiji ratovanja bude posebno obilježeno.* Gradska vijeća Bosanske Dubice i Graza dodijelila su puku srebrnu signalnu trubu, a

43 G a n d i n i, *Das bosnisch-hercegovinische Infanterie-Regiment Nr 2...*, 37-38.

44 S e h i ć, *U smrt za cara i domovinu...*, 165.

45 Ibid., 166

46 Ibid., 167.

savjetnik vlade dr. Rauscher je I bataljonu 2. bosanskohercegovačkog puka dodijelio novčani iznos od 500 kruna.⁴⁷

Prije Dvanaeste bitke na Soči, početkom oktobra 1917. godine, kada su austrougarske trupe stigle do Piave, u podnožje Boveca, dopremljen je ratni materijal, u kojem se nalazilo i 1.000 fesova. Budući da je vojna komanda rasporedila 4. bosanskohercegovački puk na čelo udarnih divizija, na njegovo mjesto su rasporedene druge jedinice, što je trebalo ostati prikriveno od Italijana. One su trebale nositi fesove, a mujezin je i dalje redovno pozivao na molitvu.⁴⁸

Bosanskohercegovačke jedinice su na Italijanskom frontu stekle naziv elitnih jedinica austrougarske armije. Kad je trebalo izvršiti prodor, povratiti izgubljene položaje, taj zadatak je povjeravan njima jer se znalo da će ga oni izvršiti bez pogovora. O njima su se u medijima množile legende, a niko nije znao o pravim patnjama koje su podnosili na frontu.⁴⁹

47 G a n d i n i, *Das bosnisch-hercegovinische Infanterie-Regiment Nr 2...*, 41-42. Bitka na Mt. Melleti – dan posebnog žrtvovanja, uspostavljen je kao tradicionalni spomen-dan Drugog bosanskohercegovačkog puka, a ta obljetnica se obilježava svake godine, prevazilazeći značaj jednog historijskog događaja. Jedini izuzetak je učinjen u vrijeme vladavine nacional-socijalista u Austriji 1938.–1945. godine. Nakon Drugog svjetskog rata, preživjeli pripadnici 2. bh. puka su nastavili tradiciju obilježavanja bitke na Monte Melleti. Ta obljetnica se obilježava svake godine u garnizonskoj crkvi u Grazu, prvog petka u junu, koja postaje centar okupljanja Bosanaca i Hercegovaca iz cijelog svijeta. Tog dana se odaje počast poginulim i umrlim vojnicima Drugog bosanskohercegovačkog puka i klanja se Džuma-namaz. Taj tradicionalni skup, organiziran od austrijskog Društva za bosanskohercegovačke odnose i nasljednika tradicije 2. bosanskohercegovačkog puka, Komandnog bataljona I sa partnerom Privrednom komorom Štajerske, nošen je temeljnim načelima da spaja narode, da širi toleranciju među rasama i vjerama i traži ono što ih povezuje i doprinosi očuvanju mira. (Šehić Zijad, *Elitne jedinice iz Bosne i Hercegovine*. Prva linija, List Federalnog ministarstva odbrane/obrane, april/travanj 1999., br. 66, 102).

48 S c h a c h i n g e r, *Die Bosniaken Kommen...*, 111-115.

49 S e h i ć, *U smrt za cara i domovinu...*, 169.

Za vrijeme ruske ofanzive na Istočnom frontu, 1. bosanskohercegovački puk je pretrpio velike gubitke 30. juna i 1. jula 1917. godine. Ujutro, 29. juna počela je snažna ruska artiljerijska paljba, koja je sa kraćim prekidima trajala do 1. jula. Pokušavajući da se spoji sa II bataljonom 1. bh. puka, IV bataljon je izvršio prodor do iverice šume kod Koniuchyja, gdje je trebalo da zadrži položaje dok njemački 173. puk izvrši protivnapad jugozapadno. Budući da je napad njemačkog puka kasnio, Rusi su uspjeli da u potpunosti opkole 1. bosanskohercegovački puk. Napad Rusa u ranim jutarnjim satima izazvao je velike gubitke. Nakon katastrofe, ostaci puka su prikupljeni kod Rude Brodske. Vrijeme do 20. septembra je iskorišteno da se puk popuni novim ljudstvom koje je odmah uvježbavano. Između 20. i 23. septembra puk, raspoređen na italijansko ratište, prebačen je preko Stryja, Miskolezza, Budimpešte, duž Plateensea do Mt. S. Gabriele, gdje je raspoređen kao rezerva. Dva dana kasnije je upućen u dolinu Vipave, a zatim na Bajnski plato.⁵⁰

U austrougarskoj Vrhovnoj komandi pojavila se ideja da se iz krize može izaći jedino ofanzivnim dejstvima. Prema planu Vojne komande 14. armije, namjera je bila odbaciti italijanske snage do iza Tagliamenta. U ostvarenju zacrtanog plana, 1. bh. puk koji se nalazio u okviru 50. pješadijske divizije, u čijem sastavu su se nalazile raspoređene 3 brdske brigade u oblasti Mrzlog vrha, trebalo je da odbaci italijanske snage sjeverno od Soče, a daljnjim prodorom na njenu južnu obalu da omogući prodor 12. pješadijske divizije u pravcu Mt. Majura. U sastavu 50. pješadijske divizije 1. bosanskohercegovački puk izvršio je prodor u pravcu Volarja, gdje su na tri mjesta probili italijanske položaje i prodrli duboko u pozadinu njihovih jedinica. Tog dana, u prvom redu zahvaljujući 1. bosanskohercegovačkom puku, zarobljeno je 7.000 Italijana i 90 topova.⁵¹ Proboj kod Kobarida prerastao

50 Ibid., 209.

51 Ibid., 213.

je u veliku ofanzivu. Italijanske snage povlačile su se na cijelom frontu. Od 2. do 5. novembra austro-njemačke snage su forsirale Tagliamento i do 11. novembra izbile na rijeku Piavu.⁵² U okviru ofanzive austrougarskih i njemačkih vojnih snaga, važna uloga pripala je IV bataljonu 4. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka, koji je 28. oktobra dobio naređenje zapovjednika 38. pješadijske brigade, u čijem se sastavu nalazio, da narednog dana u 4. sata i 30 minuta izvrši prodor do Roncisa na Tagliamentu i tamo zauzme željeznički most dug 400 metara, polusrušen, samo se na lijevoj strani nalazio put širine 1 m, koji se mogao koristiti. Ličio je na tunel u kojem je dovoljno postaviti jedan mitraljez na njegovom kraju da spriječiti napredovanje većih jedinica. Komandant 60. pješadijske divizije je 2. novembra u podne izdao naredbu da IV bataljon 30. puka uspostavi prvi improvizirani most, a u 18 sati je trebalo da izda naređenje za napad, tako da je IV bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka trebalo da prvi stupi preko improviziranog mosta na drugu stranu obale.⁵³

Uprkos stalnom djelovanju italijanske artiljerije, u 18. sati i 30 minuta, ljestve za prijelaz bile su gotove i odmah se krenulo u akciju. Jedan po jedan kretali su se bosanskohercegovački vojnici preko labavog prijelaza, praćeni snažnom italijanskom vatrom. Pred četom su se nalazile premoćne, desetostruko brojnije italijanske snage, sa 30-40 mitraljeza. U ponoć, sa svih linija fronta su dolazile vijesti da je teško sačuvati položaje jer su gubici bili sve veći, pa je u borbu uključeno svo raspoloživo ljudstvo, tehnički vodovi, posluge oficira, kuhari.⁵⁴ U 2 sata poslije ponoći, stigla je vijest na tipičan bosanski način. Trubač 16. čete, na konju zaplijenjenom u Flagogni, probio se kroz italijanske položaje i prenio

vijest natporučniku Steinu da je 16. četa, koja se bila odvojila od bataljona, nailazeći na manji otpor, prodrla do Flagogne, izvršila prepad na jednu bateriju i zarobila je. Nakon toga, zauzela je kote 733 i 846 i stupila u borbu sa jačim italijanskim snagama. Kako nije dolazilo pojačanje, ujutro se morala povući, držeći pod paljbom 2 italijanska bataljona koji su se nalazili na visu. Kada su pristigle dvije čete 2. bosanskohercegovačkog puka kao pojačanje, Italijani su bili razbijeni. Ujutro, oko 6.⁰⁰ sati, uspio je prodor na lijevom krilu do puta. Slabljenje desnog krila ugrozilo je položaje Italijana, koji su brzo odustali od borbe i razbježali se po okolnim vinogradima. Natporučnik Stein je sa jednom četom uspio spriječiti miniranje željezničkog mosta i stanice Colle, tako što su do zore držali italijanske jedinice pod vatrom, a nakon dolaska jednog voda 15. čete izvršen je napad. Ratni plijen je bio ogroman – zaplijenjeno je 27 vagona ratnog materijala. Preko mosta na Tagliamentu su jedna za drugom prelazile divizije prema Piavi. Četvrti bosanskohercegovački bataljon je ojačan još jednom jedinicom. Na konjima zaplijenjene italijanske baterije sjedili su ponosni Bosanci, a za topove su dobili dva artiljerijska oficira i posadu. Ishod bitke kod Tagliamenta je bio preko 2.500 zarobljenih Italijana, kao i ratni plijen od 10 topova, brojnih mitraljeza, 8 automobila, oko 150 konja i mnoštvo ratnog materijala. Zapovjednik korpusa je uputio pohvale IV bosanskohercegovačkom bataljonu riječima: *Vi ste našoj ofanzivi dali svježi zamah...*⁵⁵

Dugo trajanje rata i nevolje, koje je vojnik podnosio na frontu, uzrokovali su da je i kod jedinica koje su do tada bez pogovora izvršavale sve zadatke i u najtežim uvjetima došlo do dezertiranja. Ratni zamor i čežnja za povratkom kući pri kraju rata kod vojnika je porasla brigom za porodicu i nesigurnom budućnošću. Pisma iz zavičaja obavještavala su borce na frontu o neizdrživim patnjama

52 Ibid., 214.

53 R e d l Oberst Eugen, *Die Tagliamentoforcing bei Cornino und das Baon IV/ bh 4*, Wissenschaftliche Technische Mitteilungen, Wien 1924., 164-166.

54 Ibid., 167-169.

55 Ibid., 169-170.

kod kuće, koje su podnosile njihove porodice.⁵⁶ Ni bosanskohercegovačke jedinice nisu predstavljale izuzetak, pa je uskoro i kod njih došlo do masovnog dezertiranja vojnika 4. bosanskohercegovačkog puka, sa obrazloženjem da je *car u manifestu zaboravio njihovu domovinu, pa nema razloga da se više bore*.⁵⁷ Krajem oktobra 1918. započela je posljednja velika bitka Prvog svjetskog rata. Jurišni odredi sila Antante, Britanci, Francuzi i Italijani su izvršili prvi prodor u području *Sedam općina*, u brdima između Brente i Piave. U 4. sata ujutro, 24. oktobra započeo je artiljerijski napad vojske Antante, a oko 7 sati pješadijski. Mada Habsburška monarhija u stvarnosti više nije postojala, jedinice gotovo svih narodnosti pružale su žestok otpor do posljednjeg dana, ne toliko iz odanosti crno-žutom barjaku, koliko usljed toga što jedinicama u prvoj liniji ništa drugo nije ni preostalo, odupirajući se više iz instinkta samoodbrane. Istovremeno, jedinice u pozadini su slijedile instinkt održanja na životu, odbijajući da besmisleno ginu u posljednjim satima rata.⁵⁸

Kada je riječ o naoružanju, ocjeni vojnih formacija ili gubicima u ratu, posebno važnu ulogu ima statistika. U toku Prvog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini za vojnu službu bilo je angažirano ukupno 291.498 vojnih obveznika ili 16,34 % stanovništva. Uvježbavano je ukupno 660.771 osoba, od kojih je procenat sposobnih iznosio 40,6 %.⁵⁹ Prema zvaničnim statističkim podacima K.u.k. Ministarstva rata, gubici bosanskohercegovačkih jedinica su do kraja oktobra 1918. iznosili 10.701 poginuli, 51.815 ranjenih, 18.088 zarobljenih i 21.227 nestalih.⁶⁰ Međutim, ti podaci su znatno odstupali od stvarne slike. Od mobiliziranih bosanskohercegovač-

kih vojnih obveznika, u toku rata je smrtno stradalo oko 38.000 osoba. Prosječni gubici za cijelu Bosnu i Hercegovinu iznosili su 12 % od ukupnog broja vojno angažiranih osoba, ali su neki rejoni više stradali od drugih (Banja Luka, Srebrenica, Bileća, Foča, Mostar, Bugojno, Prozor...). Najveće gubitke u Bosni i Hercegovini je imala je Banja Luka, koja je od 1.173 osobe angažirane u vojnim jedinicama, izgubila 534, ili 45,6 %, po čemu je zauzimala prvo mjesto u Monarhiji. Srebrenica je od 5.024 vojna obveznika imala gubitke od 999 osoba, ili 19,9 %, Bileća od 2.345 vojnih obveznika 457 osoba (19,5 %). Znatne gubitke je imao i grad Mostar, koji je od 1.809 vojnih obveznika, izgubio 337 (18,4 %). U toku Prvog svjetskog rata, od ukupnog broja bosanskohercegovačkih vojnih obveznika, registrirano je 51.815 ranjenih ili oboljelih, u prosjeku svaki šesti.⁶¹ Od toga, 12.726 su ostali invalidi ili u prosjeku svaki četvrti. Od ukupnog broja bosanskohercegovačkih ratnih vojnih invalida, po religijskoj pripadnosti, bilo je 5.371 pravoslavnih (42,20 %), 4.413 muslimana (34,68 %), 2.586 katolika (20,32 %), 32 jevreja (0,25 %) i 356 ostalih (2,55 %), što je približno tadašnjoj konfesionalnoj strukturi stanovništva.⁶²

Za dostignuća u ratu veliki moralni efekat na jedinice i pojedince je imala dodjela odlikovanja, sa čime su bile povezane i određene privilegije. Vojnicima su dodjeljivane medalje za hrabrost, dok su oficiri odlikovani ordenom.⁶³ U toku Prvog svjetskog rata bosanskohercegovački pješadijski pukovi i bosanskohercegovački lovački bataljoni su primili ukupno 35.637 medalja za hrabrost. Pripadnicima pješadijskih pukova je ukupno dodijeljeno 27.245 medalja, a pješadijskih lovačkih bataljona 8.392. Bosanskohercego-

56 ÖULK, VII Bd 1918, 565-573.

57 Schachinger, *Bošnjaci dolaze...*, 229-238.

58 Horvat Josip, *Prvi svjetski rat. Panorama zbivanja*. Zagreb 1967., 567-569.

59 KA-W), AOK, Op. 108.916 Zemaljska vlada BiH k. u.k. Ministarstvu rata, Sarajevo 6. juli 1918. .

60 KA-W, KM, AOK, Qu.M. Abt, Statistisches Bureau, Tafel VII. Verluste.

61 KA-W, KM, AOK, Qu. Abt 1918., Beilage VII. Verluste.

62 ABH, ZMF, Präs. BH 5.096, . Broschüre über die Kriegsinvalidenfürsorge, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 24. mart 1918., 23-24.

63 Sarajevski list, 6. januar 1915., br. 6, 1.

vačkim vojnicima je ukupno dodijeljeno 146 zlatnih medalja za hrabrost, od kojih je 57 (39 %) pripalo vojnicima 2. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka.⁶⁴

Na bosanskohercegovačke jedinice danas podsjećaju dvije spomen-ploče U središtu Graza, u počasnoj dvorani crkve Milostivog srca, ranijoj garnizonskoj crkvi među spomen-pločama starih gradskih pukova nalazi se i ploča 2. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka, u znak sjećanja na bitku na Monte Melleti.⁶⁵ U Beču, u Vojno-historijskom muzeju, od 1929. nalazi se spomen-ploča 1. bosanskohercegovačkog puka, poklon udruženja oficira i vojnika 1. bosanskohercegovačkog puka.⁶⁶ Nekoliko kilometara od Boveca, usred vojničkog groblja na istočnom obronku Rombona, nalazi se spomenik na kojem su uklesani carski strijelac i bosanskohercegovački vojnik, kao predstavnici svih pukova koji su ginuli braneći ovaj masiv od

napada Talijana. Spomenik je izradio češki kipar Ladislav Kofranek.⁶⁷

Legenda o bosanskohercegovačkim jedinicama – elitnim jedinicama austrougarske armije u novoj državi je potisnuta u zaborav. Ostala su samo zabilježena svjedočanstva neposrednih učesnika ratnih zbivanja u njihovim redovima, jedna vrsta literarnog spomenika. Major Pero Blašković, napisao je knjigu o 3. bosanskohercegovačkom puku, u čijem se sastavu nalazio cijeli ratni period, dajući zanimljiva zapažanja o vojničkim odlikama bosanskohercegovačkih vojnika: *Mislim da nije bilo jedinica austrougarske vojske kod kojih bi disciplina značila tako malen problem kao kod Bosanaca. Kao dobra i poslušna djeca slijedili su Bosanci svoje starješine. Slijedili su ne samo stari i dobro disciplinirani vojnici kadra, nego i sav ratni i slabo izvježbani naraštaj kad je već znatno popustila disciplina kod najboljih regimenta zbog slabe hrane, zbog predugog trajanja rata i zbog političkih miniranja. Kod Bosanaca je red sačuvan do posljednjeg dana borbe na frontu, šta više disciplina je sačuvana i preko sloma Monarhije.*⁶⁸ ... *Slušao je Bošnjak*⁶⁹ *uglavnom sve svoje starješine, ali treba priznati da šarže nije mario. Formalistička disciplina mu nije bila na takvoj visini kao npr. kod Mađara, koji su znali energičnije sklopiti pete i lupiti dlanom o pušku ili bajonet, ali je Bošnjak poslušao sve što mu se naredi i pod najtežim je okolnostima izvršio zapovijest, dok je Mađar popustio prvom prilikom i kod sloma je bio prvi koji se odmetnuo od reda. Bošnjak nije znao ni čuvati ni štedjeti municiju i konzerve. Kao pravi primitivac mislio je pucaj dok možeš i pojedi što imaš, jer ko zna "šta mere bit!" Suprotne zapovjedi mu nikako nisu išle u glavu. Nikada nije Bošnjak zatajio u borbi, niti je ikada na-*

64 KA-W, KM, AOK, Auszeichnungsgruppe. Statistik über Verleihung von Tapferkeitsmedaillen an die Heeresinfanterie bis August 1918., 443.

65 Schachinger, *Bošnjaci dolaze ...*, 295.

66 Hans Fritz, *Bosniak*, Waldhofen a. d. Ubbs 1931., unutrašnja naslovna strana.

67 Pust Ingomar, *Die Steinerne Front. Auf der Spuren des Gebirgskrieges in den Julische Alpen, Von Isonzo zur Piave*, Graz 1980., 278–279.

68 Blašković, *Sa Bošnjacima u svetskom ratu...*, 53.

69 Riječ Bošnjak je sinonim za Bosanci i Hercegovci

pustio svog starješinu, ili svog druga. Relativno su marljivo kopali i izgrađivali i donosili materijal. Kažem, relativno, jer su izvršavali samo ono što im se kazalo, a više ne jer se marljivi nisu ni rodili. Marš im isto nije bio savršen... Urlaubdžije su se na vrijeme vraćali, na straži su bili pouzdani, u patruli vješti i odlučni, a sa najskromnijom minjažom zadovoljni. Mnogi su govorili o hrabrosti i o borbenoj pouzdanosti Bosanaca i na sva su ih usta hvalili. Nekoji su pisci u tome pretjerivali, prikazujući Bosance kao prave krvopije, a bilo je i pojedinih slabih ocjena, zbog toga što je nekoliko Bosanaca prebjeglo protivniku... Prebjegli su mahom Srbi. U vojsci nisu nikada i ni u čemu činili razliku između Srba, Muslimana i Hrvata, a mogu smjelo ustvrditi, da razlike zapravo nije ni bilo. Od političara često i u zlom smislu upotrebljena parola, da je brat mio – koje vjere bio, bila je puna istina i realnost kod bivših austrijskih bosanskih pukova. I u vrhovnoj ratničkoj vrlini, u hrabrosti, nije postojala razlika između tri bosanska brata.⁷⁰

Rudolph Henz, pionir austrijske televizije, koji se u toku Prvog svjetskog rata nalazio u sastavu 1. bosanskohercegovačkog pješadijskog puka, dao je brojna zapažanja o svojim ratnim saborcima. U hrabrost im nije niko sumnjao, ko je služio u njihovom sastavu, ili im se ikad u susjedstvu borio. Više nisam poznavao pukove prve linije ali i što je tek u ratu došlo bosanskohercegovačkih jedinica u prosjeku je pokazivalo onu prirodnu, ponekad surovu hrabrost, koja proizilazi iz stare borbene tradicije i teškog života. Ti junaci voljeli su borbu kao element svog života, bili su na nju navikli, i, sigurno, o njoj nisu previše razmišljali. Međutim, ta prirodna hrabrost je s mnogo ustrajnosti i mudrosti bila čvrsto prilagođena u neophodnu disciplinu i tradiciju stare armije te tako učinjena plodonosnom i za moderan rat. Pri tome bosanskohercegovački pukovi su zadržali svoje lice, dobili su svoje zatvorene formacije sve do kraja rata i njihov

karakterističan način je više bio pametno stmuliran nego izbrisan. Ali ako su vrijedili kao elitna jedinica te kao takva uglavnom korištena u teškim situacijama, ne smije se zaboraviti ni posao oficirskog kora koji je iskovao tu homogenu i u borbi tako primjerenu jedinicu... Ne bih sebi poželio nikakav drugi puk, premda sam bio ponosan na to što sam Nijemac, a i većina je tako mislila. Jer, ponos i radost da se služi u tako divnoj jedinici djelovali su povratno i na oficire. Nije to bio fes koji je nekog izdvajao iz armije: homogena vojska i iz oficirskog kora čini snažnu i odlučnu jedinicu pa čak ako su se tu okupile sve nacije Monarhije, jedinicu koja se održala do kraja.⁷¹

Mladi austrijski poručnik Fritz Hans, koji se u toku rata nalazio u sastavu 1. bh puka, a zatim u sastavu 6. bosanskohercegovačkog lovačkog bataljona, svoju knjigu napisanu 1933. pod naslovom *Bosniak* – koja je literarni spomenik bh jedinicama u Prvom svjetskom ratu, završava sljedećim riječima: *Halo, halo, ovdje radio Beč- odjekuje glas bez lica u mojim snovima. Slušate marš, Bošnjaci dolaze. Bošnjaci dolaze? Ah, oni neće više nikada doći. ... Bosanske regimente i odjeljenja pripadaju također mrtvima ovog najvećeg od svih ratova. ... Pali... Nestali... Njihova imena su zaboravljena, nestao je divni duh koji im je činio dušu, prohujala je sva zahvalnost za ove čestite, vjerne i hrabre momke, zamrle su njihove jednostavne, tužne pjesme, koje smo često s njima, iz punih grla pjevali... Prošlo... Bijaše jednom ... Kismet...*⁷²

Tradicija o bosanskohercegovačkim jedinicama još uvijek je prisutna samo u Austriji. U muzeju (Museum 1915-1918) u mjestu Koetschlach – Mautlen od 15. 05. do oktobra 2010. godine bila je otvorena izložba pod nazivom *Die Bosniaken kommen* (Bošnjaci dolaze) koja je na 300 m² izložbenog prostora naišla na izuzetnu pažnju. Nažalost, taj dio bosanskohercegovačke prošlosti je gotovo u cjelini izbrisan.

71 Schachinger, *Bošnjaci dolaze...*

72 Fritz Hans, *Bosniak...*, 114.

70 Ibid., 54-55.

Museum 1915-1918, u mjestu Koetschlach – Mautlen

II

U traganju za odgovorom na pitanje iz kojih vojnih okruga za dopunu su bili bosanskohercegovački vojni obveznici, te u kojim su se jedinicama nalazili, odgovor nam daje sljedeća tabela na kojoj su predstavljeni srezovi koji su ulazili u njihov sastav.⁷³

Iz dopunskog okruga Sarajevo popunjani su 1. bh puk, a kasnije i 5., kao i 1. i 5. bosanskohercegovački lovački bataljon; iz dopunskog okruga Banja Luka: 2. bh puk, a kasnije i 6., kao i 2. i 6. bosanskohercegovački lovački bataljon; iz dopunskog okruga Tuzla: 3. bh puk, a kasnije i 7., kao i 3. i 7. bosanskohercegovački lovački bataljon; iz dopunskog okruga Mostar: 4. bh puk, a kasnije i 8., kao i 4. i 8. bosanskohercegovački lovački bataljon.

Bosanskohercegovački vojni obveznici ginuli su na raznim frontovima, gdje su i sahranjivani. U vezi sa vojničkim grobljima do konačnog rješenja, iz obzira pijeteta prema žrtvama i kao sanitarna mjera, propisani su određeni zakonski postupci i naredbe. Prije svega, sva mjesta gdje počivaju oficiri trebalo je razgraničiti i odgovarajuće prepoznatljivo obilježiti nadgrobnim obilježjem na kome će stajati ime, čin, pripadnost jedinici, dan smrti i koliko je moguće tačno mjesto. Ovi podaci trebali su biti vidljivi i na zajedničkoj tabli, ubilježeni materijalom otpornim na

vremenske uvjete. Gdje pogreb nije obavljan na postojećim grobljima, a uspostava vojničkog groblja bila nepovoljna zbog lokalnih odnosa, trebalo je svim sredstvima težiti da se obavi ekshumacija i pokop na najbližem mjesnom groblju, uz prisustvo dušebrižnika i mjesnih političkih organa.⁷⁴

Ambasada Bosne i Hercegovine u Budimpešti dostavila je 28. 06. 1912. Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine informacije o vojnicima porijeklom iz Bosne i Hercegovine koji su u toku Prvog svjetskog rata sahranjeni na *Groblju heroja u općini Nagyvarsanyi* u Republici Mađarskoj, sa spisakovima tih vojnika. Na osnovu arhivske građe koja se čuva u Državnom arhivu u Beču moguće je dati i dodatne informacije o uzrocima njihovog stradanja. Naime, na početku 1918. ratni zamor, loša snabdjevenost vojske i zdravstvene prilike prouzrokovala su veliki broj smrtnih slučajeva i oboljenja vojnika, posebno kod rezervnih tijela. Nakon obavljene inspekcije, 29. januara 1918., od strane jedne komisije koja je imala zadatak da nadgleda stanje rezervnih bosanskohercegovačkih jedinica u Nagyvarsanyi, podnesen je izvještaj u kojem se odslikavaju patnje i nevolje stacioniranih vojnika na tom području. Tokom inspekcije, komisija je registrirala 1.196 bosanskohercegovačkih vojnika, od kojih je 64 iz sastava III rezerve bilo spremno za otpust. Od 724 bosanskohercegovačkih vojnika iz II rezerve, mogao se otpustiti 701, od 199 pripadnika III rezerve, 197 je bilo za otpust, a od 209 pomoćnih radnika, moglo se otpustiti njih 194. Od ovog ljudstva, u baraci se nalazilo 516 osoba, nesposobnih za transport, koji su se žalili na tuberkulozu. O stanju u kojem su se nalazili ti vojnici dovoljno govori podatak iz navedenog izvještaja – da je samo za vrijeme ručka, 25. januara od 12.³⁰ do 13.³⁰, tokom nadgledanja spomenute komisije, u tim prostorijama umrlo 6 ljudi, koji su duže

73 PWG Inst. § 1. Dopunski okruzi u Bosni i Hercegovini.

74 ABH, ZMF, 1915, 4.474. Prilog 915, Naredba Ministarstva rata o vojničkim grobovima.

Okrug za dopunu	
Sarajevo	1. grad Sarajevo, 2. srez Sarajevo, 3. Fojnica, 4. Visoko, 5. Rogatica, 6. Kladanj, 7. Višegrad, 8. Čajniče, 9. Travnik, 10. Jajce, 11. Foča, 12. Srebrenica, 13. Vlasenica, 14. Zenica, 15. Žepče, 16. Varcar Vakuf.
Banja Luka	1. grad Banja Luka, 2. srez Banja Luka, 3. Prnjavor, 4. Bosanska Gradiška, 5. Bihać, 6. Petrovac, 7. Cazin, 8. Bosanski Novi, 9. Sanski Most, 10. Prijedor, 11. Krupa, 12. Ključ, 13. Kotor Varoš, 15. Bosanska Dubica.
Dolnja Tuzla	1. grad Dolnja Tuzla, 2. srez Dolnja Tuzla, 3. Brčko, 4. Bijeljina, 5. Zvornik, 6. Maglaj, 7. Gračаница, 8. Gradačac, 9. Derventa, 10. Tešanj.
Mostar	1. grad Mostar, 2. srez Mostar, 3. Stolac, 4. Nevesinje, 5. Konjic, 6. Bileća, 7. Trebinje, 8. Gacko, 9. Ljubinje, 10. Ljubuški, 11. Bugojno, 12. Prozor, 13. Livno, 14. Glamoč, 15. Županjac.

ili kraće vrijeme ostali ležati na licu mjesta. Za vrijeme vođenja protokola 23. do 25. januara u baraci je umrlo 10 osoba. Od 516 bolesnih, ni jedan nije mogao biti otpušten jer su svi imali visoku temperaturu i mnogi ne bi preživjeli transport, pa je zaključeno da se hitno poduzmu sanitarne mjere.

Komisija je navela i okolnosti koje je trebalo uzeti u obzir, a to je da se bosanskohercegovačko stanovništvo nalazi na najnižem stepenu pothranjenosti i da velikim dijelom boluje od tuberkuloze. Opći nedostatak životnih namirnica nije omogućavao poboljšanje stanja prehrane. Nedostatak obuće, odjeće, veša, onemogućavao je provođenje i minimalnih sanitarnih mjera. Pomoćni radnici i vojnici koji su vršili stražarsku službu bili su izloženi velikom naporu, a od njih su kasnije formirana građevinska odjeljenja. Njima su često postavljani veći zahtjevi nego pripadnicima trupa koje su se nalazile na frontu. Poseban problem predstavljala je povratna groznica, od koje su dnevno umirala 3-4 vojnika, pa je upućen zahtjev da se tim jedinicama hitno dodijele potrebni lijekari.⁷⁵

Svi ti bosanskohercegovački vojnici sahranjeni su na *Groblju heroja u općini Nagyhar-sani*. Lokalne vlasti su pokrenule inicijativu da se groblje uredi, da se ponovo uspostave porušena obilježja, a načinjen je i spisak sahranjenih, te upućena molba da se i bosanskohercegovačke institucije uključe u ove aktivnosti. Iz priloženog spiska vidi se da su

na tom mjestu sahranjivani bosanskohercegovački vojnici bez obzira na njihovu konfesionalnu pripadnost:

Ademović Mašo
 Agović Ramo
 Ahmetagić Omer
 Ahmetović Meho
 Ahmetović Salih
 Alibegović mija
 Aliagić Bećir
 Alo Emin
 Anić Mate
 Antalović Anto
 Antunović Ilija
 Anušić Anto
 Arsić Arso
 Atlagić Jovo
 Avdić Osman
 Avdić Redo
 Avdić Suljo
 Babić Kojo
 Babić Marko
 Babić Stevan
 Bačanović Aleksa
 Bajraktarević Bego
 Bajraktarević Mustafa
 Bajrović Nail
 Balaban David
 Balčić Alija
 Baltić Vukašin
 Baljić Mehmed
 Banović Anto
 Banović Mijo
 Banović Vaso
 Banjac Josip

75 ABH, ZMF, Präs BH 1918, 187, 8. mart 1918.

Barbarić Andrija	Davidović Trivun
Batić Bego	Delalić Šerif
Begić Hasan	Delić Mato
Begović Ahmed	Denyak Stojan
Begulić Omer	Dervišević Bećir
Beraš Kazimir	Despotović Pavo
Bešić Omer	Diham Osman
Bešić Suljo	Dinolić Hašim
Bilanović Niko	Dirdapović Ibro
Bilić Mato	Domčić Vaso
Bjelić Jovo	Domljenović
Bjelovuk Zekan	Draganović Huso
Blamović Bećir	Dragojlović Jovo
Blažević Jozo	Dubanović Avdo
Bogojević Todor	Dučanović Ramo
Bojić Muho	Dulan Ibrahim
Bokan Dane	Đaković Ostoja
Bonozić Tomo	Đeković Miloš
Borić Dedo	Đukić Tomo
Borjanić Todor	Đukić Ostoja
Borovčanin Milan	Đulaga Edhem
Božić Mato	Filipović Bećo
Božić Šimun	Filipović Pero
Božović Jovan	Galić Lazo
Brekan Avdo	Galić MahmudKolovacCalih
Brković Meho	Ganić Omer
Bubalo Jozo	Garača Ostoja
Buhać Đuka	Garibović Ramo
Bukvić Ibro	Garić Pejo
Buljubašić Ahmed	Garonja Stojan
Bunoža Nikola	Gavrić medo
Cerkić Sredoje	Gavrić Mitar
Cimeša Rade	Gavrić Petar
Cocalić Ibrahim	Gelo Stipan
Coco ibrahim	Gerkić Sredoje
Cvijanović Niko	Grabović Dušan
Cvjetinović Jakov	Gračanin Osman
Čamdžić	Grahovac Mihajlo
Čehić Avdija	GrakovacOsman
Čekić Ostoja	Grinčić Milan
Čepić Haso	Grualić Ale
Čosić Halil	Grunča Jovo
Čović Huso	Gusan Vaso
Čutuković Milan	Gvozden Mile
Damjanović Đorđe	Hajdarović Hajdar
Davidović Lazo	Hajrović Avdija

Halilović Ibrahim
Hanić Emin
Hasanbašić Avdija
Herceg Nikola
Horo
Hruško Mujo Bemračić Derviš
Huseđinović Asim
Husić Merdan
Husikić Suljo
Huskić Ale
Ikanović Rade
Ikotić Mehmed
Iljazović Husein
Imamović Muharem
Imširović Husein
Indić Osman
Islamović Ejub
Ivić Mato
Janić Stojan
Janjić Jakov
Jarić Sejfo
Jarić Stevan
Jelaš Anto
Jokanović Filip
Jordenić Ilija
Jovanović Božo
Jovanović Mitar
Jovanović Todor
Jovanović Toma
Jovičić Suneim
Jovičić Stevan
Jović Đurađ
Jović Ilija
Jović Radovan
Jukić Jovo
Jurinić Stipo
Jusić Fehim
Kadić Uzeir
Kajtazović Osman
Kakeš Omer
Kalaica Jozo
Kalaica Jozo
Kaljuković Hasan
Kamberović Meho
Kanrinović Stojan
Kantar Marko

Kantar Ilija
Karača Pero
Karanović Selim
Karić Salko
Karišilić Mustafa
Kašimović Bego
Katana Jusuf
Kecan Đurađ
Kerić Ibro
Kesić Marko
Kesić Rade
Kilik Ibro
Kllajić Lazar
Knežević Anto
Knežević Ivo
Kokeza Ilija
Komadinović Lazar
Korbčić Dedo
Kovačević Luka
Kovačević Marinko
Kovač Avdo
Krajišnik Mujo
Kreševljak Agan
Kuček Petar
Kuicta Mile
Kulovac Mujo
Kulovac Salih
Kutleša Mato
Kutreš Pero
Lakić Osman
Lazić mir
Levros Albo
Lisica Ramo
Luburić Šimun
Lučević Jozo
Lukić Nedeljko
Lukić Pavo
Ljubojević Petar
Maglar Jovo
Majić Marko
Majstorović Simo
Maksić Stevo
Maksumić Halid
Maričić Mijat
Marić Ivan
Marić Stipo

Markanović Huso
Markić Ivan
Marković Đorđo
Marković Piljo
Masnić Alija
Matijašević Anto
Medimović Jovo
Mehić Ibro
Mehinić Suljo
Mehmedović Salih
Mekić Meho
Memagić Osman
Memigić Sulejman
Merdanović Halil
Midić Suljo
Mijanović Jovo
Mikata Franjo
Milanović Mujo
Milinković Stojan
Milojević Simo
Miljanović Tripo
Miljković Hasan
Misić Pero
Miskiće Tešo
Misko Huso
Mitar Anto
Mitrović Mihajlo
Mitrović Andrija
Mitrović Đoko
Mladenović Nedeljko Pero
Mladić Ignjac
Mlikota Ivan
Mlinar Franjo
Muhedinović Huso
Muhičić Ibrahim
Mujakanović Ibrahim
Mujić Sulejman
Mujkanović Avdo
Mujkanović Osman
Mulalić Agan
Muminović Ibro
Muratović Bećir
Muratović Salih
Nadarević Bećir
Nikšić Blaž
Novaković Ostoja

Nožić Omer
Nuhefendić Irfan
Okulić Đuro
Olić Alija
Orozović Luka
Osmanović
Osmanović Edhem
Osmanović Himzo
Ostojić Ilija
Ostojić Stojan
Palikuća Vid
Pavlović Miladin
Pavlović Nikola
Pečeli Pero
Pekar Franjo
Pekija Ilija
Perinčević Lazar
Petrović Cvijetin
Petrović Dušan
Petrović Jovan
Petrović Krsto
Pilar Suljo
Pisarić Đuro
Pjevac Dušan
Pobrić Martin
Polalin Nazif
Poljić
Popović
Popović Stanko
Posalić Salih
Pranjić Jokor
Primivović Blagoje
Pustanić Ivo
Pušić Meredan
Puškar Mujo
Radić Vid
Radić Vid
Radišević
Radojević Maksim
Raga Jovica
Rahmanović Husein
Ramić Mujo
Recenković Ahmed
Reiz Mujo
Rezo Antija
Rotin Ivan

Rožić Đuro
Ruić Avdo
Sadiković Hamed
Saganović Ilija
Samardžija Ivan
Sanantić Mehmed
Saniković Hamid
Sarić Ivan
Sarić Đurađ
Sarić Ivan
Savanović
Savanović Kosta
Savić Ignjat
Sebešić Marko
Sejdić Alija
Sekulić Stevo
Selimović Ibro
Senjo Husein
Serefijanović Marko
Simić Jovo
Simić Jozo
Simić Teša
Skoko Jozo
Slišković Ivan
Smajlović Nasko
Smlatić Durmo
Smoilović Ahmed
Sotečović Ivo
Spahić Ahmed
Spahić Munir
Spasojević Marko
Sposenik Đurađ
Stanić Niko
Stanković Miko
Stevanović Božo
Stijepčević Pero
Subašić Huso
Subašić Ibrahim
Sudžuk Rasim
Suhin Pero
Suljević Medo
Suljić Huso
Sušak Ivan
Sušić Omer
Šabantić Emin
Šabić Ramo

Šagić Osman
Šakanović Bajro
Šarenac Damjan
Šehić Osman
Šologić Ahmed
Šugonja Zroš
Šutalo Marko
Tabaković Sulejman
Tadić Stevo
Talić Ivo
Tanasković Jovo
Tepić Đoko
Terzić Avdijs
Terzić Meho
Terzimehić H.
Tešanović Simeun
Tešić Tešo
Tetić Avdo
Tomić Petar
Topalović Mijo
Topčagić Nurija
Torbica Stevan
Toromanović Čamil
Trivunčević Dušan
Trivunović Risto
Trkulja Simo
Turudija Stojan
Umičević Miloš
Umičević Rade
Užičanin Salko
Vasić Đorđe
Vasić Ilija
Vasić Rade
Vejlović Omer
Velić Meho
Veljačić Omer
Vidović Ilija
Vidović Todor
Vilajet Suljo
Vojvodić Aleksa
Vokanšić Anto
Vrabac Suljo
Vranješ Simo
Vričković Pero
Vrlić Ibrahim
Vučenović Aleksaa

Vučenović Gojko
Vučić Đorđo
Vujić Todor
Vukić Agan
Vukoja Ivan
Vukojević Mile
Zahirović Zaim
Zarić Filip
Zubac Boško
Zujkić Mitar

Ovaj primjer pokazuje da još uvijek postoji mogućnost da se sazna nešto više o mjestima stradanja i sahrane bosanskohercegovačkih vojnika u toku Prvog svjetskog rata, a to posebno važi za Sočanski front, na kome je poginulo oko 10.000 bosanskohercegovačkih vojnika.

Na primjeru Gračanice dati su podaci koji sadrže značajne činjenice u sagledavanju lokalne historije i dešavanja u toku Prvog svjetskog rata 1914.–1918. Prilikom upada srbijanskih i crnogorskih trupa u Bosni i Hercegovini, u septembru 1914., u Gračanici je bilo smješteno 710 izbjeglica (707 muslimana i 3 katolika). Osim toga na području sreza je bilo smješteno 189 vojno evakuiranih osoba, a svi su bili Jevreji. Broj mobiliziranih vojnika u Prvom svjetskom ratu u srezu Gračanica je iznosio 5.186 koji su upućeni u vojne jedinice, dok su 682 osobe, gotovo svi pravoslavni, bile raspoređene u radne odrede. Od tog broja, 200 osoba je kasnije bilo raspoređeno u vojne jedinice.⁷⁶ Od ukupnog broja mobiliziranih na ovom srezu smrtno su stradale 722 osobe, ili 13,9 %, ili u prosjeku svaki sedmi, dok je bilo 227 ratnih vojnih invalida (138 muslimani, 2 katolici i 4 ostali).⁷⁷

76 KA-W, AOK, Op. 108.916. Personelle Leistungen Bosniens und der Hercegovina im Kriege. Musterungen in Bosnien-Herzegowina 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč 6. juli 1918.

77 ABH, ZMF, 1918. 5.096. Broschüre über die Kriegsinvalidenfürsorge, Zemaljska vlada BiH Zajedničkom ministarstvu finansija, Sarajevo 24. mart 1918.

Nakon proglašenja rata, 1914., vršene su kontinuirano dopune vojnih tijela u skladu sa ratnim potrebama. U Bosni i Hercegovini provedene su mobilizacije vojnih obveznika, rođenih od 1865. do 1899. godine. Na osnovu priložene tabele, može se tačno ustanoviti kada su vojni obveznici angažirani na frontu, uzimajući u obzir njihov datum rođenja. Potrebno je također ukazati i na činjenicu da su vremenom kriteriji za angažiranje na frontu bili sve niži, pa su mobilizirani i vojnici koji su ranije bili proglašeni nesposobnim.⁷⁸

III.

Učešće bosanskohercegovačkih jedinica u borbama, 1914.–1918.

Na osnovu priloženih podataka moguće je ustanoviti u koje vrijeme i na kojim frontovima su bosanskohercegovački vojni obveznici učestvovali u borbama.

Prvi bosanskohercegovački puk sa I, II i IV bataljonom, od početka rata do februara 1915., nalazio se u sastavu 25. divizije i u tom periodu učestvovao u borbama: od 26.08. do 02.09. 1914. kod Komarowa, od 06. do 11.09. kod Rave Ruske, od 14. do 17. 09. u prodoru preko rijeke Sane, gdje je od 18. do 23. 10. došlo do prvog prodora Rusa. Zatim je početkom novembra premješten na područje sjeverno od Krakova. Od 16. do 25.11.1914. učestvovao je u borbama kod Krakova, od 15. do 18.12. u potjeri za Rusima nakon bitke kod Limanowa – Lapanova sjeverno od Višle, a od 20. do 31. 12. u borbama na Nidi.⁷⁹

Početkom januara 1915. godine, 1. bosanskohercegovački puk je uključen u njemačku Južnu Armiju, a od februara 1915. do oktobra 1917. nalazio se u sastavu 19. pješadijske divizije i učestvovao u slijedećim borbama:

78 KA-W, AOK, Op. 108.916. Personelle Leistungen Bosniens und der Hercegovina im Kriege. Musterungen in Bosnien-Herzegowina 1914.-1918., K.u.k. Ministarstvo rata Zajedničkom ministarstvu finansija, Beč 6. juli 1918.

79 Österreich-Ungarns letzter Krieg (ÖULK) 1914–1918, Bd VII, Geschichte der öst-ung. Heereskörper, Wien 1938, 200.

Godišta	Obučavani (od ... do ...)	Broj vojnika na obuci	Od toga sposobni	Procent %	Termini saziva
1892.-1894.	1-10. X 1914.	34.525	13.950	40	kraj X, početak XI.
1878.-1890.	16. XI - 31. XII 1914.	120.031	61.017	51	28 XI, 5.XII, 15.XII 1914.
1891., 1895., 1896.	1-24. III 1915.	30.434	15.117	50	1891., 1895., 15. IV 1915. 1896., 15. V 1915.
1873. - 1877.	20.V-10.VI 1915.	26.064	14.626	56	15. VI 1915.
1897.	6.VIII-20.VII 1915.	13.842	7.330	53	15. XII 1915.
1878. - 1890- 1892.- 1894.	24.VI -14.VII 1915.	67.645	37.147	55	1892.-1894., 20. X 1915. 1887.-1890., 22. XI 1915. 1883.-1886., 1897., 15. XII 1915. 1878-1882, 20. I 1916.
1865. - 1872.	7.I-18.II 1916.	37.822	16.498	47	1870-1872, 13. III 1916. 1873.-1874., 1896., 21. II 1916 1875. - 1877., 1891., 14. XII 1916.
1873. - 1877. 1891., 1895, 1896.	8.-30.XI 1915.	34.355	13.881	41	1895. 20. I 1916. 1873.-1874., 1896., 21. II 1916., 1875. - 1877., 1891., 14. XII 1916.
1898.	obuka završena 31.V 1916.	18.603	9.342	50	24. I 1917.
1866.-1872.	obuka završena 16.IX 1916.	24.510	4.226	18	12. X 1916.
1897.	obuka završena 16. IX 1916.	8.407	3.873	46	14. V 1917.
1873. - 1896.	obuka završena 16. IX 1916.	70.693	22.335	31	1873-1883, 11. I 1917. 1884-1891, 19. II 1917. 1892,1896, 27. III 1917
1897.	obuka završena 24. III 1917.	4.661	1.737	37	14. VI 1917.
1898.	obuka završena 24. III 1917	9.091	3.507	38	14. VI 1917.
1899.	obuka završena 24. III 1917.	18.298	8.347	45	24. VII 1917.
1892. - 1896.	obuka završena 24. III 1917.	9.976	2.724	27	14. VI 1917.
1873. - 1891.	obuka završena sredinom VIII 1917.	41.322	5.133	12	22. X 1917.
1867.-1872.	obuka završena sredinom VII do sredine VIII 1917.	13.800	1.008	7	5. XI 1917.
1867. - 1893.	Obuka ranije progla- šenih nesposobnim	5.528	616	11	1872, 1893., 22. X 1917. 1867, 1871., 5. XI 1917.

od 23.01. do 05.02. u prvoj ofanzivi preko Karpata, od 16.02. do 26.02. u borbama u Karpatima, te od 27. 02. do 23.03. u drugoj ofanzivi preko Karpata; od 15. do 22. 05. učestvovao je u prodoru preko Peršinskog, zatim od 10. do 20. 06. u osiguranju Dnjestra između ostrva Zuravno, te od 23. do 25.06. u borbama kod Bukaczowce i Bobrka. Od 29. 06. do 02. 07. puk je učestvovao u borbama kod Gnile Lipe, a zatim od 26. 08. do 06. 09.

u ofanzivi u istočnoj Galiciji, od 06. do 12. 09. u borbama na Seretu, te 14. 09. u borbama na Stripu. Nakon toga, sve do proljeća 1916. vođen je pozicioni rat. Od 04. do 09. 06. puk je učestvovao u borbama istočno od Jezierna, a zatim od 04. do 08. 08. u borbama kod Zalošće, od 09. do 13. 08. ponovo u borbama na Seretu, a od 30.08. do sredine oktobra u borbama u toku jesenje ofanzive Rusa. Ponovo je nastupio pozicioni rat i takvo stanje je trajalo

Groblje heroja u općini Nagyharsani

do ljeta 1917. godine. Od 19. do 21. 07. puk je učestvovao u borbama kod Zborowa, od 22. do 25. 07. u potjeri do Zbrucza.⁸⁰ Od početka septembra 1917. puk je premješten na Sočanski front, gdje je uključen u sastav 50. pješadijske divizije, učestvujući u sljedećim borbama: od 24. do 27. 10. učestvovao je u Dvanaestoj sočanskoj bici, a zatim u prodoru na Tagliamento od 28. 10. do 1. 11., te od 31. 10. do 1. 11. u borbama na Mt. Ragogni i od 2. do 4. 11. u prelasku preko Tagliamenta. Zatim je od 5. do 10. 11. učestvovao u potjeri Talijana do Piave, od 14. do 18. 11. u prodoru između Brente i Pijave, te od 27. do 31. 12. u borbama u zaleđu Tombe. Nakon toga, vođen je pozicioni rat do početka juna 1918., od kada učestvuje u sljedećim borbama: 06. 06. na Mt. Spinovicia, 15. 06. do 19. 06. na visoravni Sedam općina, u augustu u Dolini Alana, u septembru 1918. sjeverno od

Mt. Tomba i južno od Mt. Spinuccia, 29. 10. sjeverno od Alana, 30. i 31. 10. je učestvovao u završnim borbama grupe Beluno, 1. i 2. 11. uključuje se u povlačenje preko Fassaner Alpa i 4. 11. u nastavak povlačenja armijske grupe Beluno⁸¹

Treći bataljon 1. bosanskohercegovačkog puka se u toku rata nalazio u sastavu više divizija. Od početka rata, 1914. do maja 1915. nalazio se u sastavu 48. pješadijske divizije i učestvovao u sljedećim borbama: od 12. do 15. 08. 1914. prelazak 5. armije preko Drine, od 16. do 19. 08. uključen je u borbena dejstva na Jadru, od 6. 09. do 4. 10. u sudjeluje u bici na Drini, od 24. 10. do 15. 11. u ofanzivi na Valjevo, od 16. do 28. 11. u bici na Kolubari i Ljigu, a od 29. 11. do 15. 12. u povlačenju u Bosnu i Hercegovinu. Do polovine maja 1915. učestvovao je u odbrambenim mjerama na Balkanskom frontu, a od 22. maja je premješten na Sočanski front⁸² Tada je bio uključen u sastav 61. pješadijske divizije, učestvujući od 18. 7. do 10. 8. u Drugoj bici na Soči⁸³ Od novembra 1915. do jula 1916., nalazio se u sastavu 59. divizije i učestvovao u sljedećim borbama: od 6. do 24. 11. dejstvuje južno od Morave, u decembru na crnogorskoj granici, a od kraja decembra 1915. do kraja januara 1916. učestvovao je u osvajanju Crne Gore. U februaru 1916. Puk se premješta u Tirol, gdje je od 15. do 26. maja učestvovao u borbama kod Folgarie i Lavaronea, a od 27. 5. do 16. 6. u borbama kod Asiaga i Arsiera. U junu 1916. premješten je na sjeveroistočno ratište. Od oktobra 1916. do oktobra 1917. nalazio se u sastavu 73. divizije i učestvovao u sljedećim borbama: 16. 10. do 25. 11. – prodor na obje obale rijeke Alt, od 1. do 6. 12. prodor u Malu Vlašku, od 7. do 14. 12. potjera do Buzena, a od 22. do 28. 12. učestvovao je u borbama na Romnicu Sarat. Nakon toga je vođen pozicioni rat. U junu 1917. premješten je na

⁸¹ Ibid., 228.

⁸² Ibid., 226.

⁸³ Ibid., 236.-237.

⁸⁰ Ibid., 194.

jugozapadni front, a prije odlaska na italijansko ratište nalazio se u karanteni u Hrvatskoj. Od 19. do 29. 06. učestvovao je u borbama na Ortigari, a od 18. 08. do 13. 09. učestvovao je u Jedanaestoj bici na Soči. Od oktobra 1917. do februara 1918. godine nalazio se u sastavu 60. divizije i učestvovao u slijedećim borbama: od 28. 10. do 1. 11. sudjeluje u prodoru na Tagliamento, od 5. do 10. 11. u potjeri do Piave, od 16. 1. 1918. u borbama na Mt. Ascolone.⁸⁴ Od februara nalazio se u sastavu 50. pješadijske divizije i do maja učestvovao u zauzimanju Ukrajine. U oktobru je premješten na Balkanski front. Od sredine oktobra do početka novembra 1918. učestvovao je u povlačenju iz Srbije.⁸⁵

Drugi bosanskohercegovački pješadijski puk sa I, II i IV bataljonom, od početka rata do oktobra 1917. nalazio se u sastavu 6. pješadijske divizije i učestvuje u slijedećim borbama: od 26. do 28. 08. kod Zloczova, 29. i 30. 08. na Gornjoj Lipi, 8. i 9. 09. u napadu preko Vereszisa, a 8. i 12. 10. u zauzimanju utvrde Pržemysl. Od 10. 10. do 2. 11. učestvovao je u borbama kod Pržemysla i Chyrow-a, 21. i 22. 11. u borbama kod Tilave, 22. 11. i 2. 12. u borbama u Beskidima, a zatim do 13. 12. kod Limanova-Lapanov. Od 13. do 17. 12. sudjeluje u potjeri za Rusima do Visle, te od 18. do 20. 12. u borbama kod Brzosteka i Jodlova, a zatim, od 21. do 24. 12. u protivofanzivi u Galiciji, te od 28. do 31. 12. u borbama kod Gorutze.

Od 01. do 06. 01. 1915. premješten na drugi front, gdje je od 31. 01. učestvovao u ofanzivama prema području Kolomea–Nadworna. Zatim je od 18. 02. do 22. 03. učestvovao u borbama u Karpatima, od 02. do 08. 05. u borbama kod Oswolda, a od 09. do 20. 05. u zaustavljanju ruskog protivnapada na Dnjestar. Od 15. do 20. 05. učestvovao je u borbama kod Nadworna, a od 05. 06. do 19. 07. u potiskivanju Rusa sa južne obale Dnjestra. Zatim je od 26. 08. do 06. 09. učestvovao u

ofanzivi u istočnoj Galiciji, a od 06. do 12. 09. u borbama na Seretu. U periodu od 22. do 27. 10. puk je premješten na Sočanski front, gdje je od 18. 10. do 04. 11. učestvovao u Trećoj bici na Soči, te od 10. 11. do 14. 12. u Četvrtoj. U proljeće 1916. godine borbe na Soči su nastavljene–u periodu od 11. do 16. 03.–Peta bitka na Soči. Zatim je 2. bosanskohercegovački puk od 15. do 26. 05. učestvovao u borbama kod Folgaria i Lavarone, te od 27. 05. do 16. 06. u borbama kod Asiago i Arsiera. Nakon toga, u periodu od 16. 06. do 24. 07. učestvuje u protivofanzivi prema Italijanima na visoravni Sedam općina. Značajnije borbe u kojima je ovaj puk učestvovao 1917. vođene su od 10. do 23. 11. na Visoravni Asiago i 23. 12. na Col Del Rosso. U toku 1918., u periodu od 15. do 19. 06. učestvuje u borbama na Visoravni Sedam općina i u oblasti Grappa, a zatim od 24. 06. do 15. 07. u zaustavljanju protivnapada Italijana na brdskom frontu, te u borbama vođenim 10. 08., 10. 09., 25. 10. kod Asiaga. Napokon, 1. i 2. 11. došlo je do prodora Italijana u Sedam općina” i zarobljavanja na Visoravni Vezene⁸⁶

Treći bataljon 2. bosanskohercegovačkog puka od početka rata do oktobra 1915. nalazio se u sastavu 48. pješadijske divizije i učestvovao u slijedećim borbama: od 12. do 15. 08. 1914. prelazak 5. armije preko Drine. Od 16. do 19. 08. puk je učestvovao u borbama na Jadru, od 06. 09. do 04. 10. u bici na Drini, od 24. 10. do 15. 11. u ofanzivi na Valjevo, poslije koje u periodu od 29. 11. do 15. 12. dolazi do povlačenja. Do sredina februara 1915. vršene su odbrambene mjere na Balkanskom frontu. Bataljon je 22. 05. 1915. – premješten na Sočanski front, gdje su od 23. 05. do 22. 06. vođene prve borbe u primorju. Od 23. 06. do 07. 07. bataljon je učestvovao u Prvoj bici na Soči, a zatim od 18. 07. do 10. 08. u Drugoj. U periodu od 13. 09. do 13. 10. učestvovao je u borbama na Karniškoj kosi. Od sredine oktobra 1915. do oktobra 1917.

84 Ibid., 236.

85 Ibid., 228.

86 Ibid., 178-179.

nalazio se u sastavu 6. divizije, zajedno sa I, II i IV bataljonom 2. bosanskohercegovačkog puka, a od oktobra u sastavu 55. divizije, koja sa njima učestvovala u navedenim borbama. Tu je od 16. do 27. 11. učestvovao u borbama kod Clenstochau, od 29. 11. do 11. 12. u borbama južno od Lodža, te u periodu od 19. do 31. 12. u borbama kod Tomaszowa.

U proljeće 1915. borbe su nastavljene, pa je 3. bh. bataljon od 27. 02. do 31. 03. učestvovao u drugoj ofanzivi preko Karpata. Zatim je 09. i 10. 05. učestvovao u borbama kod Sanoka, od 15. 05. do 04. 06. u borbama kod Przemysla, od 12. do 15. 06. kod Mosciska i Lubaczowa, a od 23. do 28. 06. kod Bukaczowce i Bobrka. Zatim je od 29. 06. do 02. 07. učestvovao u borbama na Gnjiłoj Lipi, a od 02. do 05. 07. u potjeri za Rusima na Złotoj Lipi. Od 19. 07. do 04. 08. učestvuje u borbama na Bugu a zatim, od 26. 08. do 06. 09., u defanzivnim operacijama u Wolhiniji. Od 07. do 11. 11. učestvovao je u borbama kod Sapanova. Nakon toga borbe su utihnule i nastavljene su u većem obimu sredinom juna 1916., prvo kod mjesta Lopuzno, 18. 06. a zatim od 28. 07. do 03. 08. kod Brodyja, od 04. do 08. 08. kod Zoločce, da bi se od 13. do 27. 08. nastavile u Istočnoj Galiciji. Nakon ovih ofanzivnih akcija, od 30. 08. do sredine oktobra uslijedila je jesenja ofanziva Rusa, potom zatišje. Krajem januara 1917. bataljon je premješten u *Sedmograde*. Veće vojne operacije su ponovo vođene od 22. do 29. 07., za vrijeme ljetne ofanzive Rumuna i Rusa. Krajem avgusta, bataljon je premješten kod 7. armije i 6. 10. učestvovao u borbama kod Waschkoutz-a⁸⁷ U februaru 1918. našao se u okviru grupe Borojević, učestvujući od 15. do 25. 06. u borbama na Pijavi. Od 29. 10. dodijeljen je armijskoj grupi Belluno, koja je 30. i 31. 10. učestvovala u završnim borbama grupe Belluno. Zatim je 01. i 02. 11. uslijedilo povlačenje preko Fasaner Alpa.

3. bosanskohercegovački puk: I, II i IV bataljon 3 bosanskohercegovačkog puka od početka do kraja rata nalazili su se u sastavu 19. pješadijske divizije i učestvovali u slijedećim borbama: od 16. do 19. 08. 1914. na Jadru, od 20. 08. u povlačenju na sjevernu obalu Save, a od 21. do 24. 08. učestvuje u borbama kod Šapca. Od 31. 08. puk je premješten u Galiciju. Tu je 08. i 09. 09. učestvovao u napadu kod Weresyca, a od 09. do 11. 09. u općem napadu 2. armije na Lemberg. Od 02. do 07. 10. učestvovao je u prelasku preko Karpata, a od 08. do 22. 10. u prodoru preko Starog Sombora. Zatim je od 24. do 27. 10. učestvovao u povlačenju na Turku i od 28. 10. do 02. 11. u protivnapadu 2. armije. Premješten je 06. 11. u Prusku-Šleziju, gdje je od 16. do 27. 11. učestvovao u borbama kod Clenstochau, od 29. 11. do 11. 12. u borbama južno od Lodža, te od 19. do 31. 12. kod Tomaszowa. Zatim je uslijedilo zatišje na frontu, sve do kraja februara 1915., kada se borbe ponovo razbuktavaju. Od 27. 02. do 31. 03. 3. ovaj puk je učestvovao u drugoj ofanzivi preko Karpata. Nakon nastavka borbi, u maju 1915., godine, već 09. i 10. 05. uključuje se u borbe kod Sanoka, od 15. 05. do 04. 06. kod Przemysla, od 12. do 15. 06. kod Mosciska i Lubaczowa, od 23. do 28. 06. kod Bukaczowce i Bobrka, te od 29. 06. do 02. 07. na Gnjiłoj Lipi. Zatim je uslijedila potjera Rusa od 02. do 05. 07. na Złotoj Lipi i od 19. 07. do 04. 08. na Bugu. Od 26. 08. do 06. 09. puk se nalazio u defanzivi u Wolhiniji. Nove borbe su vođene 11. 11. kod Sapanova, a nakon toga uslijedio je pozicioni rat. Borbe su nastavljene u junu 1916. U te borbe puk se uključuje 18. 06. kod mjesta Lopuzno, a od 28. 07. do 03. 08. kod Brodyja, od 04. do 08. 08. kod Zoločce a zatim od 13. do 27. 08. vodi borbe u istočnoj Galiciji. Od 30. 08. do sredine oktobra trajala je jesenja ofanziva Rusa. Krajem januara 1917. puk je bio premješten u *Sedmograde*. Od 22. do 29. 07. vođene su borbe za vrijeme ljetne ofanzive Rumuna i Rusa. Krajem avgusta puk je premješten kod 7. armije,

87 Ibid., 225.

gdje je od 6. 10. učestvovao u borbama kod Waschkoutz-a.⁸⁸ U februaru 1918. puk je bio premješten kod grupe Borojević. Od 15. do 25. 06. učestvovao je u borbama na Pijavi, a od 30. do 31. 10. u završnim borbama grupe Belluno, te 01. i 02. 11. u povlačenje preko Fasaner Alpa.

III. bataljon 3. bosanskohercegovačkog puka od početka rata nalazio se u sastavu 48. pješadijske divizije i ostao do oktobra 1916. Učestvovao je u sljedećim borbama: od 12. do 15. 08. u prelasku 5. armije preko Drine, od 16. do 19. 08. u borbama na Jadru, a od 06. 09. do 04. 10. u borbama na Drini. Zatim je od 24. 10. do 15. 11. učestvovao u ofanzivi na Valjevo, od 16. do 28. 11. u borbama na Kolubari i Ljigu, da bi od 29. 11. do 15. 12. došlo do povlačenja. Sredinom februara 1915. učestvovao je u odbrambenim akcijama na Balkanskom frontu, a nakon ulaska Italije u rat premješten na Sočanski front. Tu je, od 23. 05. do 22. 06., učestvovao u prodoru i prvim borbama na sočanskom frontu. Od 23. 06. do 07. 07. sudjeluje u Prvoj bici na Soči a od 18. 07. do 10. 08. u Drugoj. Krajem jula dodijeljen je armijskoj grupi Rohr, i od 13. 09. do 13. 10. učestvuje u borbama na Karniškoj kosi.⁸⁹ Od oktobra 1916. do oktobra 1917. bataljon se nalazio u sastavu 28. pješadijske divizije i učestvovao u sljedećim borbama: od 09. do 12. 10. u Osmoj sočanskoj bici, a 18. novembra u borbama južno od Baglie. Zatim je nastupilo zatišje na frontu, pa su borbe nastavljene tek 18. januara 1917. i izvršen pohod na Fajti hrib. Bataljon je od 12. 05. do 5. 06. učestvovao u Desetoj sočanskoj bici i od 24. do 27. 10. u Dvanaestoj.

4. bosanskohercegovački puk se od početka rata do marta 1916. (sa I, II i IV bataljonom) nalazio u sastavu 2. pješadijske divizije i u tom vremenskom periodu bio direktno angažiran u borbama ili se nalazio u rezervnom sastavu Divizije.⁹⁰ Od 23. do 25. 08.

1914. učestvovao je borbama kod Krašnika, od 26. 08. do 01. 09. kod Lublina, od 07. do 09. 09. učestvuje u zaustavljanju ruske protivofanzive, od 02. do 05. 10. u prodoru na San, od 22. do 26. 10. u prodoru kod Ivangoroda, od 27. do 31. 10. u borbama kod Opatovke, od 16. do 25. 11. u borbama kod Krakova, od 20. do 25. 12. uključuje se u borbe prilikom prelaza preko pasa Dukla. Od 28. do 31. 12. izvršeno je povlačenje jedinice preko Karpata. Već od 01. 01. 1915. vođene su borbe kod Jasiel-a, a od 26. 02. do 10. 03. u drugoj ofanzivi u području Karpata. Od 01. do 06. 04. sudjeluje u uskršnjim borbama na Karpatima, od 05. 05. učestvuje u prodoru kod Gorlica, 11. 05. u zauzimanju Sanoka, od 15. 05. do 04. 06. u borbama kod Przemysla, od 05. do 22. 06. u ofanzivi prema Lembergu, te od 01. do 10. 07. u drugoj bici kod Krašnika. Od 29. 07. do 01. 08. je učestvovao u zauzimanju Lublina, od 26. 08. do 13. 09. u ofanzivi u Volhiniji, te od 23. do 28. 09. u drugoj ofanzivi na Rovno i od 16. 10. do 16. 11. u borbama kod Čartorijskog. Početkom 1916., četvrti bosanskohercegovački puk je premješten na jugozapadni front, gdje je raspoređen u sastav 93. pješadijske divizije, nakon čega, sredinom septembra 1916., učestvuje u borbama kod Boveca i u avgustu 1917. u borbama na Rombonu.⁹¹ U tom periodu vodile su se, uglavnom, pozicione borbe, bez značajnijih pokreta jedinica.

Od oktobra 1917. došlo je do reorganizacije carsko-kraljevske armije. Pješadijski pukovi su imali u svom sastavu po tri pješadijska bataljona, a od preostalih bataljona obrazovani su novi pješadijski pukovi. Od III i V bataljona 4. bosanskohercegovačkog puka i 8. bosanskohercegovačkog pješadijskog lovačkog bataljona obrazovan je 8. bosanskohercegovački pješadijski puk.⁹² Četvrti bosanskohercegovački puk, sa I, II i IV bataljonom ušao je u sastav 55 pješadij-

88 Ibid., 225.

89 Ibid., 226

90 Ibid., 174.

91 Ibid., 242.

92 KA-W, AOK, Op. 45.869, 17. 10. 1917. Reorganisation k.u.k. Armée.

ske divizije i u njenom sastavu do završetka rata učestvovao u slijedećim borbama: od 24. do 27. 10.–u Dvanaestoj bici na Soči, 28. 10. do 01. 11. u prodoru na rijeku Tagliamento kod Cornina, od 02. i 03. 11. u prelasku preko Tagliamenta, u decembru 1917. bori se u oblasti Grappa. Nove borbe su vođene od 15. do 19. 06. 1918. na visoravni *Sedam općina* i u oblasti Grappa. Od 24. 06. do 15. 07. puk je vodio borbe nakon protivnapada Italijana na brdskom frontu, gdje su 19. 09. vođene borba na Mt. Solarolu, a od 24. do 28. 10. odbrambene borbe u oblasti Grappa. U oktobru 1918. došlo je do dezertiranja puka, a 3. i 04. 11. nastavljeno povlačenje armijske grupe Belluno, te povratak pripadnika puka u Bosnu i Hercegovinu.⁹³

Treći bataljon 4. bosanskohercegovačkog puka od početka rata 1914 godine do oktobra 1917. nalazio se u sastavu 18. pješadijske divizije i učestvovao u slijedećim borbama⁹⁴: od 10. 08. 1914. u prodoru na gornjoj Drini, od 20. do 22. 08. u borbama kod Priboja, od 06. 08. do 04. 10. u borbama na Drini, od 18. do 30. 10. na Romaniji, od 24. 10. do 15. 11. u ofanzivi na Valjevo, a od 16. do 28. 11. u borbama na Kolubari i na Ljigu, od 9. 11. do 15. 12. sudjeluje u povlačenju preko Drine. Sredinom februara 1915. premješten je na Soču, gdje je od 23. 05. do 04. 06. učestvovao u prvim borbama u primorju, a zatim 22. 06. u borbama između Plave i mora. Od 23. 06. do 07. 07. u sudjeluje u Prvoj bici na Soči, od 18. 10. do 04. 11. u Trećoj i od 10. 11. do 14. 12. u Četvrtoj. U proljeće 1916. bataljon je premješten u Tirol, gdje je učestvovao u borbama, u aprilu u dolini Sugana, a od 13. 06. do 24. 07. u borbama za vrijeme protivofanzive Italijana u *Sedam općina*. Borbe na tom frontu nastavljene su u ljeto 1917. godine. Bataljon se od 09. do 29. 06. bori na Ortigari, te 18. 09. kod Carzana. Od 10. do 16. 11. sudjeluje u okršajima na visovima Asiago, od 04. do 06. 12. ponovo je na Monte Meletti,

te 23. 12. na visu Col del Rosso. Sredinom 1918., od 15. do 19. 06., bataljon se bori na visoravni *Sedam općina* i u oblasti Grappa. U završnoj fazi rata, 23. 10., učestvovao je u borbama sjeverno od Coll del Rosso, a 01. i 02. 11. u borbama nakon proboja Italijana u *Sedam općina*.

5. bosanskohercegovački puk formiran je u oktobru 1916. i do novembra 1917. nalazio se u sastavu 71 divizije. Od sredine oktobra do sredine novembra 1916. učestvovao je u borbama u *Sedmogradi*, od 28. 11. do sredine decembra u zaustavljanju protivofanzive Rusa i Rumuna, 23. 12. bori se na Clabuculu, a od 26. 12. 1916. do 10. 1. 1917. u dolini Ojtoza. Od 22. do 29. 08. 1917. vođene su operacije u okviru rusko-rumunske ljetne ofanzive, u okviru koje ovaj puk, od 13. 08., ponovo djeluje u području Ojtoza, a od 14. do 28. 08.–na prilazu u zapadnu Moldaviju. Od 09. 09. sudjeluje u borbama južno od vrha Baba Rea.⁹⁵ Od oktobra 1917., Peti bosanskohercegovački puk našao se u sastavu 60. pješadijske divizije i učestvovao u slijedećim borbama: od 24. do 27. 10.–Dvanaesta sočanska bitka, od 28. 10.–okršaji na Mt. Ascolone, nakon čega se na tom frontu vodi pozicioni rat. Borbe se ponovo rasplamsavaju sredinom juna 1918. Od 15. do 19. 06. ova jedinica sudjeluje u operacijama na visoravni *Sedam općina* i u oblasti Grappa, a od 24. 6. do 15. 07. u zaustavljanju protivnapada Italijana na brdskom frontu. Od 04. 10. vođene su borbe u dolini Peza, u oktobru je došlo do pobuna, a 30. i 31. 10. vođene su završne borbe grupe Belluno, da bi 1. i 2. 11. počelo povlačenje u pravcu Fassaner Alpa, a 3. i 4. 11. nastavljeno povlačenje grupe Belluno.⁹⁶

6. bosanskohercegovački puk formiran je u oktobru 1917. i uključen u sastav 52. pješadijske divizije. Učestvovao je u slijedećim borbama: od 10. do 23. 11. na visoravni Asiago, 04. i 05. 12. na Mt Zomo, 06. 12. kod Steufle, 28. 01. 1918. kod Asiaga, 15. do 19. 06. na

93 ÖULK, Bd VII, 1938, 232.

94 Ibid., 193.

95 Ibid., 242.

96 Ibid., 236.

visoravni *Sedam općina* i u oblasti Grappa, a 25. 07., 02. 09. i 15. 9. kod Canove. U oktobru 1918.–dezertiranje i 2. novembar–prodor Talijana u *Sedam općina*.⁹⁷

7. bosanskohercegovački puk formiran je u oktobru 1917. i do februara 1918. nalazio se u sastavu 28. divizije. Učestvovao je u sljedećim borbama: 24.–27. 10.– Dvanaesta sočanska bitka, 28. 10.–4. 11.–prodor na Tagliamento, 6.–10. 11. prodor do Soče, 16. 01.–borbe na Mt. Ascolone⁹⁸ U februaru i martu 1918. nalazio se u sastavu 4. pješadijske, a od avgusta do kraja rata u sastavu 28. divizije, učestvujući 15. i 19. 06. u borbama na visoravni *Sedam općina* i u oblasti Grappa, 09. 07. na vrhu Mt. Ascolone. Od 24. do 28. 10. sudjelovao je u odbrambenim borbama u oblasti Grappa, a 1. i 2. novembra u povlačenju preko Fassaner Alpa.⁹⁹

8. bosanskohercegovački pješadijski puk uspostavljen je u martu 1918. i u sastavu 47. pješadijske divizije učestvovao u slijedećim borbama: od 6. 7. do 26. 8.–u drugoj ljetnoj ofanzivi u Albaniji, a od kraja septembra do kraja oktobra i početka novembra u povlačenju iz sjeverne Albanije i iz Crne Gore.¹⁰⁰

1. bosanskohercegovački lovački bataljon se od početka rata nalazio u sastavu 25. pješadijske divizije u čijem je borbenom poretku učestvovao: od 08. do 02. 09. u bici kod Komarowa, od 06. do 11. 09. u bici kod Rave Ruske, od 14. do 17. 09. u prodoru preko rijeke Sane, a od 18. do 23. 10. u odbrambenim mjerama nakon prvog prodora Rusa preko te rijeke. Početkom novembra, bataljon je premješten u područje sjeverno od Krakova, gdje je učestvovao u borbama, vođenim od 16. do 25. 11. Od 15. do 18. 12. sudjeluje u potjeri za Rusima nakon bitke kod Limanowa-Lapanova sjeverno od Visle, a od 20. do 31. 12. u borbama na Nidi.¹⁰¹ Od mar-

ta do novembra 1915., bataljon se nalazio u sastavu 62. pješadijske divizije, učestvujući u narednim borbama: od 01. do 10. 6. u drugoj bici kod Krašnika, a od 29. 7. do 01. 08. u zauzimanju Lublina. Od 02. do 04. 08. bataljon je u borbenom poretku između Weichsela i Buga, od 05. do 08. 08. bori se kod Lubutova, te od 08. do 11. 08. kod Ostrove. Nakon toga, bataljon dobiva premještaj kod I armije, u okviru koje je od 19. do 26. 08. izvršio prodor preko Kowela, od 26. 08. do 13. 09. učestvovao u ofanzivi u Volhyniji, a od 13. do 24. 09. u zaustavljanju protivnapada Rusa na Luck, te od 23. do 28. 09. u drugoj ofanzivi na Rowno. Od 29. 09. do 05. 10. učestvovao je u ofanzivi na Srbiju, a 08. 10. u prelasku preko Drine i u novembru u prodoru u srednju Srbiju.¹⁰²

Od novembra 1915. do marta 1916. bataljon se nalazio u sastavu 25. pješadijske divizije, bez značajnijih vojnih aktivnosti. Od avgusta 1916. do kraja rata nalazio se u sastavu 47. pješadijske divizije. Sredinom novembra 1916. premješten je na Sočanski front, gdje je od 12. 05. do 05. 06. 1917. učestvovao u Desetoj bici na Soči, od 18. 08. do 13. 09. u Jedanaestoj, te od 24. do 27. 10. u Dvanaestoj. Od 28. 10. do 1. 11. učestvovao je u prodoru na Tagliamento, od 05. do 10. 11. u potjeri Italijana do Piave, sredina novembra uslijedila je borba na mostobranu Zenson, 15.–19. 6.–bitka na visoravni *Sedam općina* i u oblasti Grappa, 24. 6.–15. 7.–protunapad Talijana na planinskom frontu, septembar 1918.–borbe na Mt. Pertica, 24–28. 10.–odbrambena pobjeda u području Grappa, 30–31. 10.–posljednja borba Armije Belluno i 2. 11.–povlačenje prema Fassanskim alpama. 3. i 4. 11.–nastavak povlačenja armijske grupe Belluno¹⁰³

2. bosanskohercegovački lovački bataljon se, od uspostave u avgustu 1915. do februara 1916., nalazio u sastavu 53. divizije i učestvovao: od 29. 09. do 05. 10. u poho-

97 Ibid., 229.

98 Ibid., 204.

99 Ibid., 175.

100 Ibid., 225

101 Ibid., 200

102 Ibid., 237.

103 Ibid., 225

du na Srbiju, od 8. 10. prelazi preko Drine, od 18. 10. do 06. 11. u prodoru u Srednju Srbiju, a od 06. do 24. 11. u borbama, južno od Morave. U februaru 1916. bataljon je premješten na sjeveroistočno ratište.¹⁰⁴ Od februara 1916. do kraja rata bataljon se nalazio u sastavu 47. pješađijske divizije. Sredinom novembra 1916., premješten je na Sočanski front. Od 12. 05. do 05. 06. 1917. učestvovao je u Desetoj bici na Soči, od 18. 08. do 13. 09. u Jedanaestoj, a od 24. do 27. 10. u Dvanaestoj da bi se od 28. 10. do 1. 11. našao u borbenom pohodu na Tagliamento, a od 05. do 10. 11. u potjeri za Italijanima do Pijave, te sredinom novembra u borbama na mostobranu Zenson. Od 15. do 19. 6. 1918. učestvovao je u borbama na visoravni *Sedam općina* i u oblasti Grappa, a učestvovao je i u borbama, vođenim od 24. 6. do 15. 07. prilikom protunapada Italijana na planinskom frontu. U septembru 1918. Bataljon je učestvovao u borbama na Mt. Pertica, a od 24. do 28. 10. u borbama u području Grappa. Posljednje borbe Armije Belluno vođene su 30. i 31. oktobra, a 3. i 4. 11. nastavljeno je njeno dalje povlačenje.¹⁰⁵

3. bosanskohercegovački lovački bataljon se od formiranja u februaru 1916. do aprila nalazio se u sastavu 48-me., a od aprila do novembra u sastavu 90.-te pješađijske divizije. U septembru 1916. učestvovao je u borbama kod Boveca, od novembra 1916. do jula 1918. nalazio se u sastavu 1. pješađijske divizije i učestvovao u slijedećim borbama: od 28. 10. do 1. 11. kod Cordroipo-Latisana, od 30. 10. do 04. 11. u prelazu preko Tagliamenta, zatim od 05. do 10. 11. u potjeri do Pijave, a u decembru 1917. u borbama u području Grappa. Napad na Tonale je izvršio 13. 06. 1918., a nakon toga je u julu prešao na njemački zapadni front.¹⁰⁶

4. bosanskohercegovački lovački bataljon se u februaru i martu 1916. nalazio u

sastavu 48., a zatim u sastavu 1. pješađijske divizije. Od oktobra 1916. do oktobra 1917. bori se u sastavu 73. pješađijske divizije—od 16. 10. do 12. 11. učestvuje u probou na obje strane rijeke Alt, a od 01. do 06. 12. u pohodu u Malu Vlašku. Od 07. do 14. 12. sudjeluje u potjeri do Buzena, a od 22. do 28. 12. u borbama kod Romicu-Sarat. Nakon toga, bataljon je, 06. 01. 1917., učestvovao u borba-ma kod Odobeszija. U junu 1917. premješten je na jugozapadni front i u Hrvatsku. Od 19. do 26. 06. učestvuje u borbama kod Ortigare, a od 18. 08. do 13. 09. u Jedanaestoj bici na Soči.¹⁰⁷

5. bosanskohercegovački lovački bataljon se u periodu od februara do aprila 1916. nalazio u sastavu 1-ve, a od aprila do avgusta u sastavu 6. pješađijske divizije. Sa njima je učestvovao u slijedećim borbama: od 15. do 26. 05.—kod Folgaria i Lavarone, od 27. 05. do 16. 06.—kod Asiaga i Asiera, a od 16. do 24. 06. u protivofanzivi Italijana u *Sedam općina*.¹⁰⁸ Od avgusta 1916. do jula 1917. bataljon se nalazio u sastavu 58. pješađijske divizije i učestvovao—od 04. do 16. 08. u Šestoj sočanskoj bici. Zatim je premješten na Istočni front, gdje je učestvovao u borba-ma, vođenim od 22. do 29. 07. 1917, u toku rusko-rumunske ljetne ofanzive i u borbama na prilazu u zapadnu Moldaviju.¹⁰⁹

6. bosanskohercegovački lovački bataljon se od februara do novembra 1916. nalazio u sastavu 1. pješađijske divizije i učestvovao u slijedećim borbama: 18. 03. kod Ciginija, 15. 05. na istočnom rubu Kolovrata, te od 18. 08. do 13. 09. u Jedanaestoj bici na Soči.

7. bosanskohercegovački lovački bataljon se od februara 1916. do novembra 1917. nalazio u sastavu 47. pješađijske divizije i do sredine marta učestvovao u osvajanju Crne Gore i sjevernog dijela Albanije. Na albanskom ratištu zadržao se do reorganizacije

104 Ibid., 230.

105 Ibid., 225.

106 Ibid., 171.

107 Ibid., 240.

108 Ibid., 173.

109 Ibid., 239.

austrougarske armije, u oktobru 1917., kada je ušao u sastav novoformiranog 7. bosanskohercegovačkog puka.¹¹⁰

8. bosanskohercegovački pješadijski lovački bataljon borio se u sastavu više divizija. Od jula do novembra 1917. bio je u 73. pješadijskoj diviziji. U junu 1917. premješten je na jugozapadni front i u Hrvatsku. Od 19. do 29. 06. učestvovao je u borbama kod Orti-

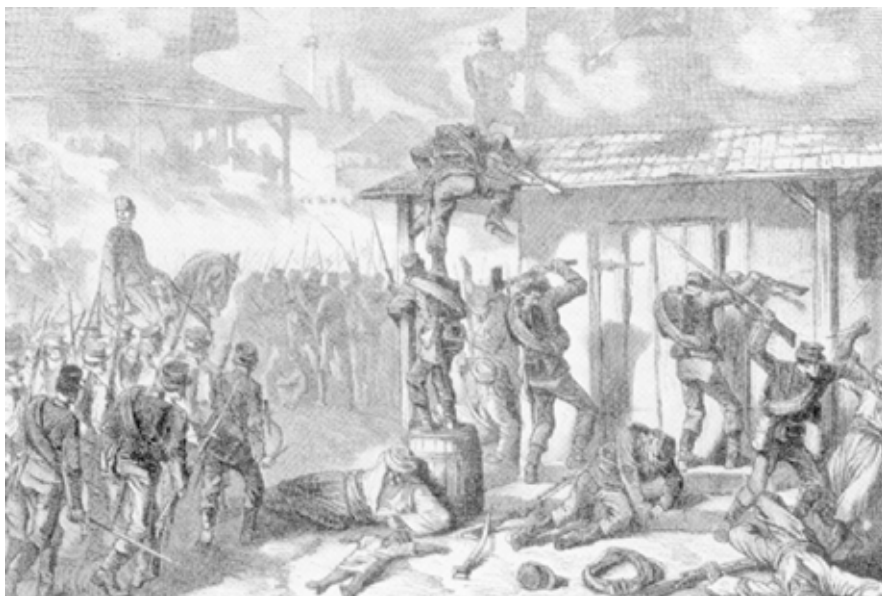
gare, a od 18. 08. do 13. 09. u Jedanaestoj bici na Soči.¹¹¹ Od novembra 1917. ovaj lovački bataljon ulazi u sastav 8. bosanskohercegovačkog puka.

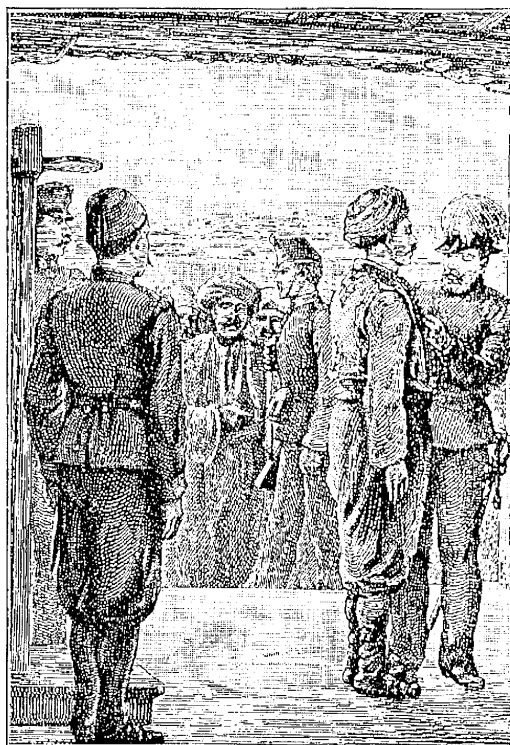
Napomena: fotografije koje slijede na narednim stranicama najvećim su dijelom iz privatne zbirke prof. dr. Zijada Šehića, dok je jedan broj preuzet iz Ratnog arhiva u Beču i Historijskog arhiva u Sarajevu.

110 Ibid., 225.

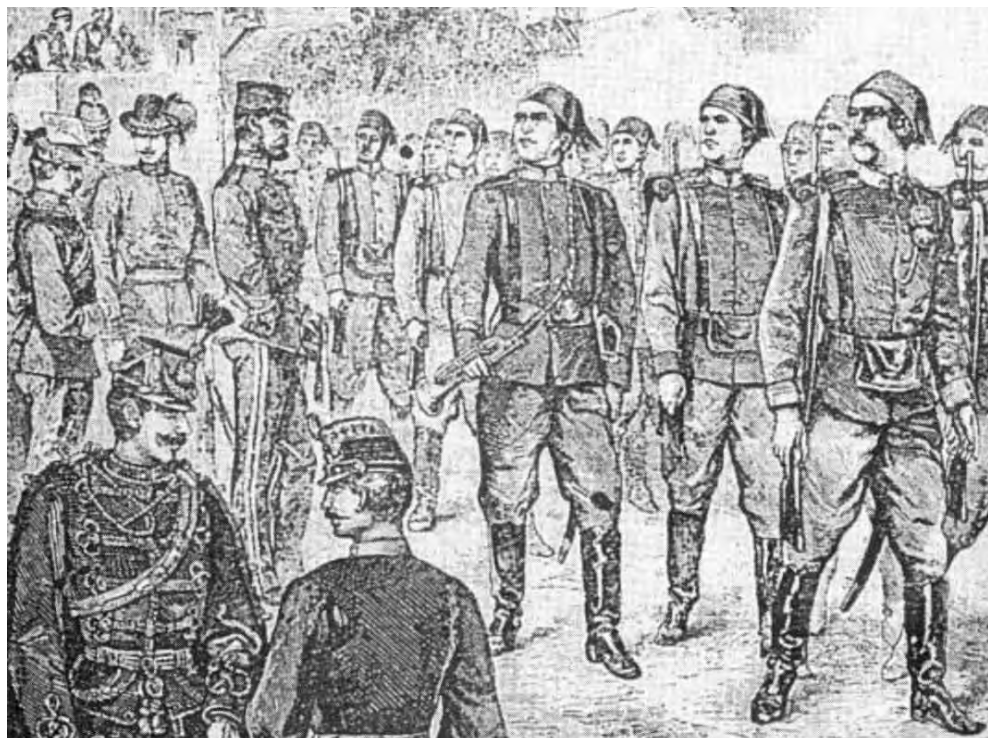
111 Ibid., 240.

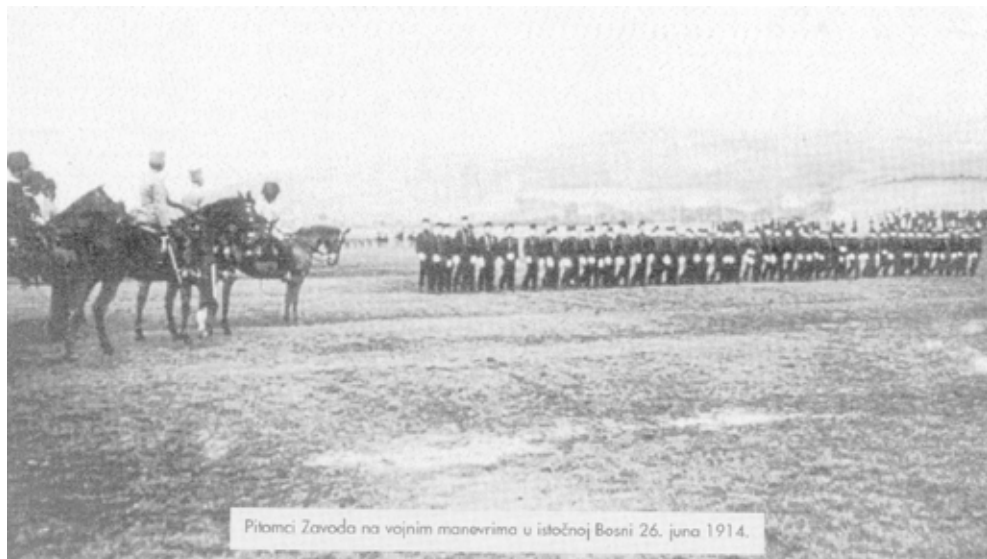

1. Кузнецов Павел, 2. Смирнов Михаил,
3. Смирнов Иван, 4. Максимов Василий,
5. Пугачев Иван, 6. Лежнев Лев,
7. Гаврилов Иван, 8. Тихонов Павел, 9. Бедя
Николай, 10. Григорьев Иван.

1. Келлер Павел, 2. Бачев Павел, 3. Па-
влов Иван, 4. Зубов Павел, 5. Ал-
фимов Иван, 6. Григорьев Иван, и
7. Бочаров Иван.

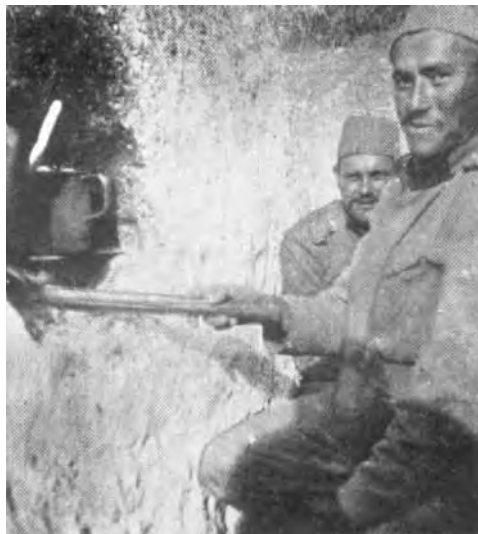

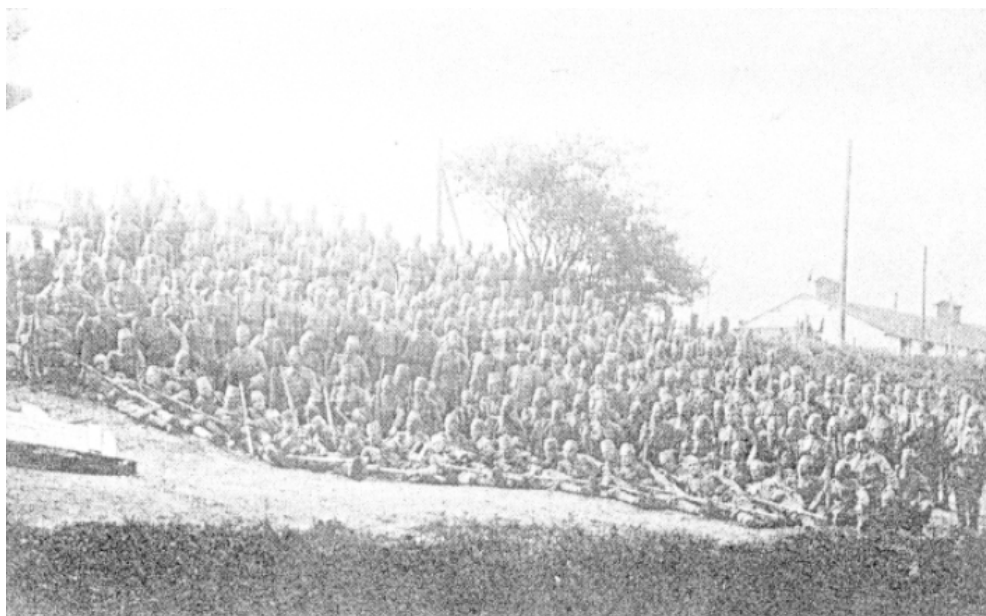

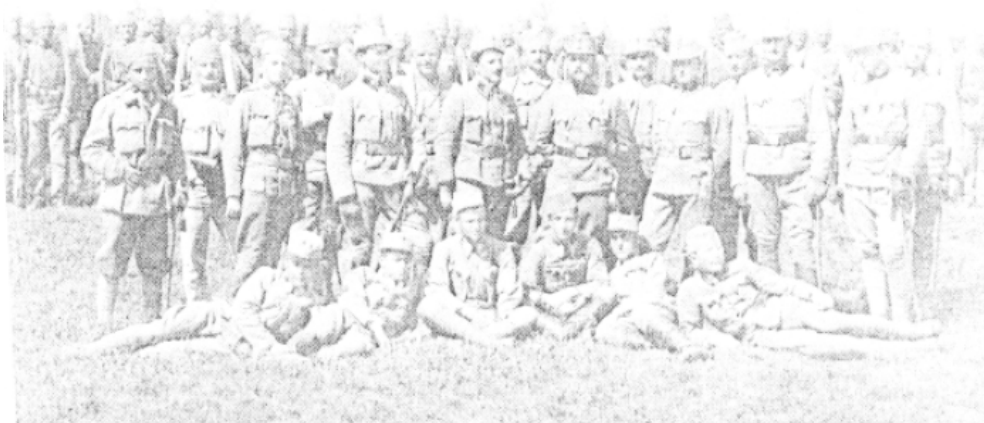

Heldenfriedhof Ravna. Groblje junaka u Ravni.

Am Rombon. Na Rombonu.

